

***Perceptie van het Zelf in de Indische
jeugdliteratuur van S. Franke, 1931-
1949***

Universiteit Utrecht

Felix Bernet Kempers (4167732)

Cultural History of Modern Europe

Dr. Pieter Huistra

Geesteswetenschappen

24 augustus 2020

Abstract

In deze thesis is aan de hand van de Indische jeugdliteratuur van de hand van S. Franke de blik op het witte, Nederlandse Zelf gericht. Hoe beschrijft S. Franke de Nederlander vanuit de Javaanse protagonist, hoe laat hij de Ander op het Zelf reflecteren, hoe wordt de koloniale machthebber getoond aan de Nederlandse jeugd? De Nederlander komt naar voren in vier archetypes, die samen het Zelf opmaken: een jonge pestkop, die beter zou moeten weten en bijgestuurd kan worden, een onschuldig meisje, teer en schoon, een aardige, behulpzame vrouw, met weinig omhanden en een vaderfiguur, streng doch rechtvaardig. Het Zelf toont zich in de kinderboeken dus op verschillende wijze, als een gezin met meerdere karakters, maar wel een gezin dat op de juiste plek is en ten einde de Javanen helpt en beter maakt. De Nederlandse aanwezigheid wordt, ondanks een enkele kritische noot, als vanzelfsprekend geschetst, ook tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog.

Inhoudsopgave

INLEIDING	4
HOOFDSTUK 1: THEORETISCH KADER EN METHODE	6
Postkolonialisme	6
Postkolonialisme en Nederlands-Indië	9
Witheid	12
Methode	13
Wetenschappelijke relevantie	14
Simon Franke	18
De Bronnen	19
De broncriteria	20
HOOFDSTUK 2: DE KINDERBOEKEN VAN S. FRANKE	
TEGEN DE ACHTERGROND VAN VERANDERENDE MACHTSTRUCTUREN	21
De totstandkoming van Nederlands-Indië	21
Si Taloe, de dessajongen (1931)	23
Djojo uit de kampong (1935)	28
Kantjil, het dwerg Hertje (1936)	30
Si Ardjoe en zijn buffel (1938)	32
Sinjo-Juul (1939)	32
Nederlands-Indië van 1931 tot 1949	34
Si Boeroeng; Bij de Javaanse vogelnestjesplukkers (1946)	35
In de desa (1949)	36
HOOFDSTUK 3: PERCEPTIE VAN HET ZELF IN FRANKES VERHALEN	38
De moraal en de thema's in Frankes verhalen	38
Fysieke en uiterlijke eigenschappen	39
Karaktereigenschappen	43
Perceptie op het Zelf na de Japanse bezetting	47
CONCLUSIE	48
BIBLIOGRAFIE	50

Inleiding

“O, als Willem geen Europeesche jongen geweest was, maar de gelijke van Si Taloe, dan zou hij er zo goed niet afgekomen zijn. Want Si Taloe was volstrekt niet laf. Hij verdroeg dat alles, niet omdat hij bang voor Willem was, maar omdat hij meende, dat ’t nu eenmaal zo hoorde.”¹ Met deze woorden toont S. Franke de verhoudingen tussen de Javaanse tuinjongen Si Taloe en de Nederlandse residentszoon Willem. In zijn oeuvre, dat wordt getekend door jonge Javaanse protagonisten die na rampspoed in aanraking komen met Nederlanders, wordt noodzakelijk de blik van buitenaf gericht op wat het betekent een Nederlander te zijn op Java. De witte Europeaan komt in een bijrol in zijn verhalen voor en wordt zodoende beoordeeld vanuit de Javaanse hoofdpersoon. Maar wat ziet S. Franke als hij naar de witte Nederlander kijkt, als hij de blik richt op het Zelf, vanuit de Ander?

Hoewel er veel onderzoek is verricht naar de Ander in koloniale verhoudingen, wist het witte Zelf te vaak aan de aandacht te ontsnappen, door te poseren als het onzichtbare; de neutrale norm, die het onderzoeken niet waard is. Aan de hand van concepten uit het postkolonialisme en *whiteness studies*, zal ik in deze thesis de blik richten op het witte Zelf, zoals het geschetst wordt in Indische kinderboeken. De vraag die in dit onderzoek wordt beantwoord is van bescheiden aard, maar toont een onderzoeksrichting die nog weinig is betreden:

Hoe wordt het witte Nederlandse Zelf geschetst in de Indische jeugdliteratuur van S. Franke?

Indische jeugdliteratuur is een zeer bruikbare bron voor geschiedkundig onderzoek, aangezien de achterliggende opvoedende bedoelingen, de opvattingen van de volwassenen, in een klare taal worden gereflecteerd.² Op deze wijze geeft het jeugdboek goed weer welke normen en waarden leven in een bepaalde maatschappij op een bepaald moment.

In hoofdstuk 1 zal ik de wetenschappelijke relevantie, de methode en de

¹ S. Franke, *Si Taloe, de dessajongen* (Alkmaar 1931) 153.

² Gerard Termorshuizen, ‘Indische jeugdliteratuur,’ *Indische Letteren* 7 (1992) 1-2, aldaar 1.

achterliggende theorie schetsen, in hoofdstuk 2 zullen de jeugdboeken van S. Franke vervolgens tegen hun geschiedkundige achtergrond geplaatst worden en de en in hoofdstuk 3 zal ik de perceptie van het zelf in het werk van S. Franke verder uitdiepen aan de hand van het concept witheid en een intersectionele blik op ras, gender en klasse. Doordat het corpus het oeuvre van één auteur betreft, kan tevens gekeken worden of zijn perceptie op de witte Nederlander verandert tegen de achtergrond van de Japanse bezetting en de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog.

Hoofdstuk 1- Theoretisch kader en methode

Hoewel deze studie niet een directe postkoloniale insteek heeft, zal ik mij ten dele beroepen op de methodes en concepten die in de loop der jaren uit deze stroming zijn voortgekomen. Aangezien Indische jeugdliteratuur zich begeeft in het schemergebied tussen geschiedschrijving en letterkunde beroep ik mij ook ten dele op methodes en theorieën voortgekomen uit de literatuurwetenschap. Allereerst zal ik het postkolonialisme bespreken, om vervolgens in te zoomen op de Nederlandse context. Daarna behandel ik witheid als concept, de wetenschappelijke relevantie en gehanteerde methode, het oeuvre van S. Franke en de gekozen bronnen en broncriteria.

Postkolonialisme

Het uitgangspunt van een postkoloniale analyse is dat een tekst niet de werkelijkheid als zodanig weergeeft, maar alleen een visie op de werkelijkheid.³ Teksten bestaan uit representaties, die zijn ingebed in een koloniaal discours van Westerse superioriteit die de overheersing legitimeert.⁴ Een van de belangrijkste kenmerken van koloniale onderdrukking is de controle over de taal door de machthebber.⁵ Veel onderzoekers van identiteit en representatie zien nationale identiteiten als samengesteld uit negatieve elementen in relatie tot de Ander.⁶ De Ander, een concept oorspronkelijk ontwikkeld door Frantz Fanon en later een sleutelbegrip in de postkoloniale theorie, wordt geconstrueerd in binaire oppositie tot het Zelf; subject en object, het dominante Westen en het inferieure Oosten, kolonisator en gekoloniseerde.⁷ Deze tweedeling tussen de Ander en het Zelf komt nergens meer naar voren dan in de literatuur. De Andere mist per definitie identiteit, fatsoen en zuiverheid. De Ander

³ Amalia Astari en Rick Honings, 'Met Ot En Sien Naar Indië,' *Internationale Neerlandistiek* 56 (2018) 2, 99–120, aldaar 108.

⁴ Astari en Honings, 'Met Ot,' 108.

⁵ Hassan Al-Saidi en Afaf Ahmed, 'Post-colonialism Literature the Concept of self and the other in Coetzee's Waiting for the Barbarians: An Analytical Approach,' *Journal of Language Teaching & Research* 5.1 (2014) 95-105, aldaar 95.

⁶ John M. MacKenzie, 'Empire and National Identities: The Case of Scotland,' *Transactions of the Royal Historical Society* 8 (1998) 215-231, aldaar 217.

⁷ Al-Saidi en Ahmed, 'Post-colonialism,' 95.

is de vreemdeling, spreekt de taal niet en is niet op de juiste plaats.⁸ Om de concepten van het Zelf en de Ander te begrijpen, worden ze binair tegenover elkaar geplaatst, de wilde Indonesiërs en de beschaafde westerlingen, het rationele Westen tegenover het irrationele Oosten.⁹ Dit komt helder naar voren in het beschreven verschil tussen de Nederlandse dokters en Javaanse geneeskundigen in de boeken van Franke, waar de laatste vertrouwen op geneeskrachtige kruiden en geheimzinnige bezweringen. Uiteindelijk herstelt het Javaanse personage door de Nederlandse dokter, daarmee het beeld bevestigend dat de westerling rationeel en ontwikkeld is, de Ander is mysterieus en irrationeel.

Volgens Edward Said uit dit zich in wat hij 'oriëntalisme' noemt, een stijl van denken op basis van een ontologisch en epistemologisch onderscheid tussen het Oosten en het Westen.¹⁰ Zo heeft een zeer grote groep schrijvers, onder wie dichters, romanschrijvers, filosofen, politieke theoretici, economen en koloniale bestuurders (uiteenlopend van Aeschylus tot Karl Marx) het fundamentele onderscheid tussen Oost en West aanvaard als uitgangspunt voor uitgebreide theorieën, heldendichten, romans, sociale beschrijvingen en politieke verslagen over het Oosten.¹¹ Dus, wanneer we het oriëntalistische discours bespreken, is het belangrijk om te begrijpen dat een dergelijke discours gevestigd is op een transcendentale tweedeling tussen het Westen en het Oosten. Een voorbeeld hiervan is de Disney film *Aladdin* (1992), die volledig doordrenkt is van oriëntalisme. De buikdansende vrouwen worden getoond als exotisch en erotisch, de slechteriken hebben gezichtshaar dat doorgaans geassocieerd wordt met het Midden-Oosten, terwijl de helden gladgeschoren zijn.¹² Zelfs de geest, die eeuwen vast zat in de Arabische wereld, verwijst alleen naar westerse cultuur en zingt met al de inherente vooroordelen van het oriëntalisme:

“Oh I come from a land, from a faraway place, where the caravan camels roam;

⁸ Al-Saidi en Ahmed, 'Post-colonialism,' 95.

⁹ MacKenzie, 'Empire,' 217-218.

¹⁰ Edward W. Said, *Orientalism: Western Conceptions of the Middle East*, 5e druk, (londen 2003) [1e druk 1978], 2.

¹¹ Said, *Orientalism*, 2-3.

¹² Ziauddin Sardar, *Orientalism* (Buckingham 1999) 103.

Where they cut off your ear if they don't like your face;

It's barbaric, but hey, its home."¹³

In alles komt een onderscheid tussen de westerse en oosterse leefwereld naar voren dat berust op vooroordelen die het Oosten zien als bizar en exotisch, terwijl ze tegelijkertijd de westerse cultuur als een onzichtbare norm hanteren.

Edward Said analyseert de evolutie van het oriëntalisme door te suggereren dat het een tekstuele attitude belichaamt.¹⁴ Een dergelijke analyse impliceert dat het discours van het oriëntalisme vertrouwt op beelden van de Ander die niet zijn verkregen uit empirisch bewijs of ervaring. In zijn beschrijving van dit discours en zijn instituties onderstreept Said het principe van binaire oppositie die het Westen in staat stelt zich superieur voor te doen ten opzichte van de Ander. Dus voor Said wordt het proces van het creëren van een noodzakelijke Ander sterk geholpen door het gebruik van taal en geproduceerde en gemanipuleerde kennis.¹⁵ Een belangrijke tekstuele bron die dergelijke denkbeelden zou kunnen overdragen is het kinderboek.

Hoewel Said zichzelf niet als een voorstander van het postkolonialisme beschouwde, wordt hij samen met Gayatri Spivak en Homi Bhabha algemeen beschouwd als de centrale figuren binnen postkoloniale studies.¹⁶ Inzichten uit het postkolonialisme kunnen bijdragen aan het onderzoek naar Indische jeugdliteratuur, iets wat tot op heden nog weinig gedaan is. Er zijn echter meerdere problematische aspecten met betrekking tot het postkolonialisme.

Ten eerste is er nooit een duidelijk of coherent programma geweest binnen het postkolonialisme en de verreгаande heterogene aard van het studiegebied heeft als gevolg dat er geen duidelijke werkwijze of een stappenplan uit voortkomt.¹⁷ Ten tweede beweren sommige wetenschappers dat postkolonialisme functioneert als een dominante modus die beperkend is en juist afstand creëert tussen de verschillende levenswerelden van het Oosten

¹³ Geciteerd in Sardar, *Orientalism*, 103.

¹⁴ Irfan Khawaja, 'Essentialism, Consistency and Islam: A Critique of Edward Said's Orientalism,' *Israel Affairs* 13 (2007) 4, 689-713, aldaar 690.

¹⁵ Said, *Orientalism*, 40.

¹⁶ Robert Young, *Colonial desire: Hybridity in theory, culture and race* (Londen 1995) 163.

¹⁷ Jane Hiddleston, *Understanding postcolonialism* (Londen 2014) 5.

en het Westen, in plaats van ze dichter bij elkaar te brengen.¹⁸ Centraal in deze kritische evaluaties van de postkoloniale kritiek is een vermeende antiwesterse insteek.¹⁹ Een volgend punt van kritiek is de vermeende doorgeslagen homogeniserende tendensen, waar vooral Said van wordt beschuldigd: doordat er geen onderscheid gemaakt wordt tussen verschillende vormen van imperialistische praktijken, nodigt postkolonialisme uit tot cultureel relativisme, waarbij alle onderdrukte volken hetzelfde zijn, zonder dat er ruimte overblijft voor de individuele ervaring.²⁰ De kolonisator en gekoloniseerde, altijd in dezelfde verhoudingen, zonder ruimte voor verschillende geschiedenissen van landen en volken en culturen. Een verder punt dat als problematisch gezien kan worden, is de afwezigheid van de echte bestudering van witheid. Hoewel postkoloniale kritiek en theorie een insteek hebben die de nadruk legt op de gemarginaliseerde raciale, etnische en culturele identiteiten, de *subalterns*, de gekoloniseerde, heeft dit als effect dat er relatief weinig ruimte besteed kan worden aan de dominante koloniale culturen als raciale en etnische imperatieven, waardoor witheid weer normaal, onzichtbaar en tot de norm wordt verheven.²¹ Postkoloniale studies lijkt er niet op uitgerust om witheid als onderwerp te bestuderen, hetgeen veelal voortkomt uit de sterke nadruk op binaire tegenstellingen, die aan het postkoloniale denken ten grondslag ligt.²² Postkoloniale studies heeft hierdoor tot op heden relatief weinig onderzoek gedaan naar de relaties tussen ras en macht, met name de relatie tussen witheid en de consolidatie en instandhouding van koloniale macht.²³

Een laatste problematisch aspect van het postkolonialisme in het geval van Nederlands-Indië is de toepasbaarheid van de teksten uit een primair Engelstalig studiegebied. Zo is het niet altijd even duidelijk in hoeverre concepten ontleend aan de

¹⁸ Alina Helsloot, 'Reflections in a Postcolonial Mirror: a Comparative Analysis of Hella Haasse's "Oeroeg" (1948) and "Sleuteloog" (2002)' (2007) Master thesis, 60.

¹⁹ Jan Nederveen Pieterse en Michael A. Peters, 'Understanding the Sources of Anti-Westernism: a dialogue between Jan Nederveen Pieterse and Michael A. Peters,' *Policy Futures in Education* 10 (2012) 1, 59-69, aldaar 59.

²⁰ Chang Nam Fung, 'A polysystemist's response to prescriptive cultural relativism and postcolonialism,' *Across Languages and Cultures* 18 (2017) 1, 133-154, aldaar 141; Khawaja, 'Essentialism,' 690.

²¹ Alfred J. López, ed., *Postcolonial whiteness: A critical reader on race and empire* (New York 2012) 11.

²² López, *Postcolonial*, 11.

²³ López, *Postcolonial*, 3.

overwegend Engelstalige koloniale discoursstheorie die vooral betrekking heeft op het Britse rijk zich laten vertalen naar de Nederlandse context.²⁴ Dit is er gedeeltelijk debet aan dat de Nederlandse koloniale situatie minder bestudeerd is ten opzichte van de Britse koloniale situatie.²⁵

Het zijn vooral deze twee laatste punten die de bestudering van het Zelf in een Nederlandse context tot een onderbelichte en weinig bestudeerde onderzoeksrichting maken. Concepten van het postkolonialisme zijn nodig om dit aspect van de geschiedenis volledig in kaart te kunnen brengen, maar het gebied bevindt zich als het ware in de blinde hoek van postkolonialisme.

Postkolonialisme en Nederlands-Indië

Postkolonialisme in een Nederlandse context is geenszins synoniem aan postkoloniale studies. Het feit dat er geen sterke traditie is van postkoloniale studies in Nederland heeft verschillende oorzaken. Volgens Gert Oostindie is de meest voor de hand liggende verklaring de afwezigheid van een breed gedeelde koloniale en postkoloniale ervaring en taal in het voormalige Nederlandse rijk.²⁶ De kolonies hadden relatief weinig met elkaar te maken - de loop van de naoorlogse dekolonisatie onderstreept dit - en er is nooit veel solidariteit of zelfs wederzijdse belangstelling geweest van postkoloniale migranten in Nederland.²⁷ Omdat er geen brede taalgemeenschap is, is het moeilijker om een collectieve kritische kijk op het Nederlandse kolonialisme te werpen.²⁸ Dat wil niet zeggen dat postkolonialisme afwezig is in de Nederlandse academische wereld, maar voorstanders van het postkolonialisme, zoals Philomena Essed, Frances Gouda en Gloria Wekker, zijn niettemin een kleine minderheid en het postkolonialisme heeft in Nederland geen enthousiaste ontvangst gevonden.²⁹

²⁴ Elleke Boehmer en Frances Gouda, 'Postcolonial studies in the context of the 'diasporic' Netherland,' in: Michelle Keown, David Murphy en James Procter, ed., *Comparing postcolonial diasporas* (Londen 2009) 37-55, aldaar 39.

²⁵ Boehmer en Gouda, 'Postcolonial,' 39.

²⁶ Gert Oostindie, *Postcolonial Netherlands: Sixty-five years of forgetting, commemorating, silencing* (Amsterdam 2011) 236.

²⁷ Oostindie, *Postcolonial*, 236

²⁸ Oostindie, *Postcolonial*, 236.

²⁹ Gloria Wekker, *White innocence: Paradoxes of colonialism and race* (Durham 2016) 25; Oostindie, *Postcolonial*, 236.

In haar boek *White Innocence: Paradoxes of Colonialism and Race* stelt Wekker dat de imperiale Nederlandse geschiedenis in quarantaine is geplaatst in de Nederlandse academie, de geschiedenis van de metropool is structureel afgezonderd van de geschiedenis van de koloniën. Wekker bouwt voort op Saïds concept van het culturele archief, een opslagplaats van specifieke kennis van praktijken, verhalen en interacties in het dagelijks leven, met als uitgangspunt dat het recente koloniale verleden de Europese cultuur transformeerde, om daarmee te duiden op de centraliteit van de voormalige koloniën in het Westen, de metropool. Wekker is van mening dat witheid in Nederland helemaal niet erkend wordt als een geracialiseerde positie. Witheid wordt over het algemeen als gewoon beschouwd, dus ontbreekt het aan karakteristieken. Het is zo normaal, dat het verstoken is van betekenis.³⁰ Zij verdedigt de these dat er een niet-erkend reservoir van kennis en invloeden gebaseerd op vierhonderd jaar Nederlandse koloniale heerschappij bestaat die een vitaal maar niet-erkende rol speelt in de creatie van het zelf.³¹ Het denken over raciale verhoudingen is dus tot stand gekomen door een intensieve omgang tussen het metropool en haar koloniën doormiddel van een langdurige en intensieve contactzone.³²

Het begrip ‘contactzone’ staat bij Mary Louise Pratt centraal in *Imperial Eyes, Travel Writing and Transculturation*. Volgens haar zijn tekstuele bronnen van Europeanen en niet-Europeanen voortgekomen uit interactie in deze zogeheten contactzones: sociale ruimtes waar uiteenlopende culturen elkaar ontmoeten, botsen en met elkaar worstelen, vaak in zeer asymmetrische relaties van overheersing en ondergeschiktheid, zoals kolonialisme, of de nasleep ervan zoals het vandaag de dag over de hele wereld wordt beleefd.³³ Andere kernbegrippen uit Pratt’s theorie zijn ‘anti-conquest’ en de ‘seeing-man’, voortkomend uit haar onderzoek naar reisverslagen. ‘Anti-conquest’ is een tweezijdig begrip, enerzijds poogt het de onschuld van de Europeaan te bewijzen, terwijl het tegelijkertijd juist de heerschappij over de Ander bevestigt.³⁴ Dit gebeurt door middel van de ‘seeing-man’: “he whose imperial

³⁰ Wekker, *White*, 2.

³¹ Wekker, *White*, 2.

³² Wekker, *White*, 19-20.

³³ Mary Louise Pratt, *Imperial eyes: Travel writing and transculturation* (Londen 2007) 7.

³⁴ Pratt, *Imperial*, 7.

eyes passively look out and possess.”³⁵ De ‘seeing-man’ representeert de kolonie, maar ziet zichzelf daarbij niet als veroveraar, maar iemand die het recht heeft daar te zijn. Om dit te ondersteunen wordt de kolonie geschetst als paradijselijk en leeg.³⁶ Immers, een leeg paradijs wordt niet veroverd of overgenomen, het was niet bevolkt om mee te beginnen. Daarbij rechtvaardigt de paradijselijke natuur de koloniale onderneming.³⁷

Voor Edward Said en de latere postkolonialisten zijn de Anderen niet-Europees en worden de polaire tegenstellingen als wit en zwart, technologisch verfijnd en primitief, gevormd door begrippen van raciaal verschil en een diepgeworteld gevoel van superioriteit dat al aanwezig was in de achttiende eeuw, maar aanzienlijk ontwikkeld werd in de negentiende eeuw.³⁸ Maar naast over vermeende culturele superioriteit gaan zelf geformuleerde nationale identiteiten in Europa en elders tevens altijd ten dele over de eigen uniekheid.³⁹ Ze zijn niet alleen een reactie op de Ander, ze zijn tevens gebaseerd op de eigen geschiedenis, de eigen taal en de eigen etniciteit, niet enkel in tegenstelling tot de ander.⁴⁰ De nationale identiteit dient zodoende ook onderzocht te worden zonder een overdreven nadruk op de binaire tegenstellingen tot de Ander. Daarom wordt in dit onderzoek het vizier gericht op het Zelf, het witte lichaam en de karaktereigenschappen die in de jeugdliteratuur aan de Nederlander wordt toegekend. Dit neemt echter niet weg dat deze identiteit gedeeltelijk naar voren zal komen in relatie tot de Ander of meerdere Anderen, echter zal er vanuit de Ander naar het Zelf worden gekeken. In het spiegelpaleis dat S. Franke opwerpt kijkt het Zelf door de ogen van de Ander naar het Zelf. Het Zelf is niet het overgebleven negatief, maar heeft eigen kenmerken en predicaten.

Witheid

De perceptie van het Zelf, in het geval van S. Frankes reflecties op de Nederlander in zijn boeken, is tevens een reflectie op witheid. Deze witheid blijft echter, zoals Wekker opmerkt,

³⁵ Pratt, *Imperial*, 7.

³⁶ Pratt, *Imperial*, 61.

³⁷ Pratt, *Imperial*, 61.

³⁸ MacKenzie, ‘Empire,’ 218.

³⁹ MacKenzie, ‘Empire,’ 218.

⁴⁰ MacKenzie, ‘Empire,’ 218.

onzichtbaar, wordt tussen haakjes geplaatst en geïnstalleerd als de norm.⁴¹ Dit is ook de visie van Ruth Frankenberg (1993) in haar bestudering van de Amerikaanse witheid en Richard Dyer (1997) in zijn studie naar de Britse witheid. Witheid wordt gezien als onzichtbaar, normaal, zonder kenmerken, hetgeen wijst op de allesomvattende aanwezigheid van witheid als de ongemarkeerde norm. Deze onzichtbaarheid positioneert zwart als de gemarkeerde categorie, irrationeel, overdreven emotioneel, kinderachtig, de Ander.⁴² In de realiteit is witheid wel degelijk een waar te nemen categorie met eigen predicaten en consequenties, die zich op verschillende wijze tonen afhankelijk van de situatie en het subject. Ras was onmiskenbaar een fundamentele organiserende grammatica in Nederlands-Indië, aangezien het kolonialisme werd getekend door raciale dominantie.⁴³ Volgens Frankenberg verandert witheid in tijd en ruimte en heeft het op geen enkele manier een transhistorische essentie, maar is het eerder een complex geconstrueerd product van lokale, regionale, nationale en mondiale relaties uit het heden en het verleden.⁴⁴ Het benoemen van deze 'witheid' verplaatst het van de ongemarkeerde, naamloze status, die zelf een effect is van zijn dominantie, naar een plaats in het licht waar het onderzocht kan worden.⁴⁵ Zoals Frankenberg opmerkt kan een witte persoon zeggen: “ras heeft niets met mij te maken - ik ben geen racist”, maar is het moeilijker om te beweren: “witheid heeft niets met mij te maken - ik ben niet wit”.⁴⁶ Over witheid spreken betekent zodoende iedereen een plaats aan te wijzen in de relaties van racisme.⁴⁷ Wekker pleit voor een intersectionele aanpak van het onderzoek naar witheid, waarbij ook gekeken wordt naar gender, klasse, seksualiteit en religie, als een interactief web.⁴⁸ Aangezien het bronmateriaal in dit onderzoek kinderboeken betreft waarin seksualiteit en religie een zeer beperkte rol spelen zal ik de intersectionele as van ras, gender en klasse bestuderen.

⁴¹ Wekker, *White*, 2.

⁴² Richard Dyer, *White: Essays on Race and Culture* (Londen 1997) 2-3; Ruth Frankenberg, *White women, race matters: The social construction of whiteness* (Londen 1993) 1.

⁴³ Wekker, *White*, 23.

⁴⁴ Frankenberg, *White*, 236.

⁴⁵ Frankenberg, *White*, 6; Wekker, *White*, 24.

⁴⁶ Frankenberg, *White*, 6.

⁴⁷ Frankenberg, *White*, 6.

⁴⁸ Wekker, *White*, 2.

Wetenschappelijke relevantie en historiografie

Een cruciale auteur met betrekking tot de geschiedenis van Nederlands-Indië vanuit een postkoloniale invalshoek is Ann Laura Stoler, wier onderzoek naar ras, klasse, gender en seksualiteit in Nederlands-Indië al decennia lang leidinggevend is. Hoewel zij van mening is dat rassendiscriminatie vaak meer over culturele en klassenverschillen ging dan over biologische kenmerken, ziet zij in haar studies naar het snijpunt met klasse, geslacht en andere categorieën, ras toch als de belangrijkste categorie die de wereld begrijpelijk maakte voor de koloniale heersers.⁴⁹ In *Dutch Culture Overseas: Colonial Practice in the Netherlands Indies, 1900-1942* (1995) laat Frances Gouda zien hoe de Nederlandse koloniale cultuur verschilde van die van andere koloniale machten en van de Nederlandse cultuur in Nederland.⁵⁰ De Nederlandse koloniale cultuur toont zij als een 'diaspora' van de Nederlandse grootstedelijke cultuur, aangepast aan de koloniale voorwaarde van raciale differentiatie.⁵¹ Ook gender is een onderwerp dat in de context van Nederlands-Indië meerdere keren is behandeld, het meest uitgebreid door Elsbeth Locher-Scholten in haar *Women and the colonial state: Essays on gender and modernity in the Netherlands Indies 1900-1942* (2000), waarin zij de positie van vrouwen in Nederlands-Indië onderzoekt.⁵² Het Indische kinderboek werd in deze studies, met uitzondering van Locher-Scholten, echter buiten beschouwing gelaten en de studies richtten zich in de eerste plaats op de Ander, waardoor het witte Zelf weer aan de aandacht wist te ontsnappen.

Het kinderboek heeft echter een belangrijke rol gespeeld in de instandhouding van het kolonialisme en bijpassende ideologieën. In wat Eric Hobsbawm tot het "tijdperk van het imperialisme" doopte, de periode van Europese expansie tussen 1870 en de Eerste Wereldoorlog, werd literatuur, fictie in het bijzonder, voor het eerst echt als een propaganda-

⁴⁹ Bart Luttikhuis, 'Beyond race: constructions of 'Europeanness' in late-colonial legal practice in the Dutch East Indies,' *European Review of History: Revue europeenne d'histoire* 20 (2013) 4, 539-558, aldaar 540.

⁵⁰ Frances Gouda, *Dutch Culture Overseas: Colonial Practice in the Netherlands Indies, 1900-1942* (Amsterdam 1995).

⁵¹ Luttikhuis, Bart. *Negotiating modernity: Europeanness in late colonial Indonesia, 1910-1942* (2014) Doctoral dissertation, 21.

⁵² Elsbeth Locher-Scholten, *Women and the colonial state: Essays on gender and modernity in the Netherlands Indies 1900-1942* (Amsterdam 2000).

apparaat ingezet.⁵³ Volgens Philip Dine, in diens onderzoek naar Franse imperialistische jeugdliteratuur, hadden fictieve verhalen van koloniale avonturen het doel de lezers te bekeren, de beïnvloedbare jongeren in het bijzonder, voor het imperialisme.⁵⁴ In de Britse context betekende de investering in koloniale literatuur dat de imperialistische ideologie werd verspreid en daarmee het imperiale ideaal van patriottische, sportieve en militaire mannelijkheid.⁵⁵

Volgens Jeffrey Richards was deze enorme populariteit van imperiale fictie zelfs cruciaal voor het bestendigen van het Britse imperialisme, als een integraal onderdeel van de culturele en psychologische vorming van elke nieuwe generatie lezers.⁵⁶ Populaire fictie is immers een van de manieren waarop de samenleving haar leden onderwijst in de heersende ideeën, zeden, populaire opvattingen, vooronderstellingen en prominente rolmodellen.⁵⁷ Tegelijkertijd genereert deze fictie steun voor geselecteerde opvattingen en meningen, zoals in dit geval de imperiale ideologie.⁵⁸

Dat het belang van deze literaire traditie als een bron van collectieve en individuele zelfbeelden in de Franse en Britse imperia buiten twijfel staat, doet eens ter meer de vraag rijzen waarom deze vruchtbare bron van reflectieve informatie over het koloniale verleden in Nederland zo weinig aandacht heeft gekregen. Betreft het hier een minder binaire scheiding tussen Oost en West, een literaire traditie die zich niet leent voor propaganda, of is de Indische jeugdliteratuur simpelweg een bron van informatie die grotendeels over het hoofd is gezien?

Dat juist de Indische jeugdliteratuur een vruchtbare bodem biedt voor dit onderzoek heeft verscheidene oorzaken, niet in de laatste plaats gezien het een bodem is waar nog weinig van is geoogst. Tussen 1827 en 1987 zijn ongeveer duizend jeugdboeken verschenen over Nederlands-Indië of over mensen uit Nederlands-Indië, waarvan meer dan een kwart

⁵³ Philip Dine, 'The French colonial empire in juvenile fiction: From Jules Verne to Tintin,' *Historical Reflections/Réflexions historiques* (1997) 177-203, aldaar 179.

⁵⁴ Dine, 'The French,' 180.

⁵⁵ Dine, 'The French,' 180.

⁵⁶ Jeffrey Richards, ed, *Imperialism and juvenile literature*, 3.

⁵⁷ Richards, *Imperialism*, 2.

⁵⁸ Richards, *Imperialism*, 2.

werd gepubliceerd in het decennium 1931-1940: de periode voor de Tweede wereldoorlog kan beschouwd worden als de hoogtij dagen van het Indische jeugdboek.⁵⁹

In Dorothee Buurs in 1992 verschenen *Indische jeugdliteratuur: Geannoteerde bibliografie van jeugdboeken over Nederlands-Indië en Indonesië, 1825-1991* wordt het aantal titels tussen 1825 en 1991, inclusief enkele schoolboeken, geschat op 1246, waarvan er 261 tussen 1931 en 1940 verschenen: ruim één vijfde dus.⁶⁰ Een schat aan materiaal, dat voor de studie van de sociale geschiedenis van Nederlands-Indië en Indonesië van grote betekenis zou kunnen zijn. Echter is er volgens Buur nauwelijks wetenschappelijk onderzoek verricht naar het Nederlands-Indische kinderboek.⁶¹

De academische aandacht voor het Indische kinderboek als bron voor geschiedkundig onderzoek komt pas mondjesmaat op gang aan het eind van de jaren tachtig. In *Indisch-Nederlandse jeugdliteratuur: Dertien bijdragen voor Rob Nieuwenhuys* wijdt Gerard Brantas een hoofdstuk aan het Indische jeugdboek. 'Het staat er allemaal in' is naast de titel ook de primaire stelling die in het hoofdstuk naar voren wordt gebracht. Indische jeugdboeken vertellen volgens Brantas over de Indische samenleving, die hij ontleedt op zoek naar de ideologische aspecten op basis van vier criteria: het Nederlands nationalisme, het kolonialisme, de opvattingen over de Indonesische cultuur en het racisme. Hij concludeert dat er werken zijn met duidelijke racistische en etnocentrische tendensen, maar kijkt hierbij enkel naar expliciete racistische uitingen. Hierdoor blijft de bespreking van de boeken aan de oppervlakte, nieuwere inzichten uit het postkolonialisme worden nog niet ingezet. In een kort artikel in 1996 heeft Brantas aandacht besteed aan hoe de dekolonisatie van Indonesië weerspiegeld werd in jeugdliteratuur, maar ook dit onderzoek is zeer bondig en zonder de kritische blik van de postkoloniale theorie of nieuwere inzichten uit de literatuurkunde.⁶²

Ook Elsbeth Locher-Scholten heeft van het Indisch jeugdboek als historische bron

⁵⁹ Peter van Zonneveld, 'De schrijver en de dessajongen: Simon Franke en Si Taloe,' *Indische Letteren* 7 (1992) 43-49, aldaar 43.

⁶⁰ Zonneveld, 'De schrijver,' 43.

⁶¹ Dorothee Buur, *Indische jeugdliteratuur: Geannoteerde bibliografie van jeugdboeken over Nederlands-Indië en Indonesië, 1825-1991* (Leiden 1992) 1.

⁶² Gerard Brantas, 'De dekolonisatie van Indonesië weerspiegeld in het Nederlandse jeugdboek,' *Indische Letteren* 11 (1996) 74-84.

gebruikgemaakt, onder andere in *Women and the colonial state: Essays on gender and modernity in the Netherlands Indies 1900-1942*. Locher-Scholten gebruikt de bron echter enkel om de Nederlandse koloniale normen en waarden met betrekking tot personeelsleden te peilen, daarmee de blik richtend op de Javaanse bediendes. De waarde van literatuur voor de geschiedkundige kennisvorming over de koloniën is de laatste decennia in toenemende mate erkend. De subjectieve natuur van de fictieve jeugdboeken verschaft een inzicht dat voorbij de strikte regels van officiële documenten gaat en kan zodoende informatie verschaffen die men nergens anders aantreft.⁶³ Dit inzicht heeft echter nog niet geleid tot grootschalig onderzoek. Amalia Astari en Rick Honings hebben in 2018 *Ot En Sien In Nederlandsch Oost-Indië* onderworpen aan een kritische postkoloniale lezing, echter vanuit de literatuurkunde en zonder expliciete geschiedkundige insteek. Tevens is de hoofdvraag bij deze lezing welke strategieën de auteur gebruikte in de manier waarop hij Indië en zijn bevolking representeerde, de Ander is weer de onderzochte partij.

Het handjevol wetenschappelijk onderzoek dat naar deze bron van informatie is gedaan richt de blik op de perceptie van de Ander, waarmee het de rollen in cement giet. Dit neemt de witte Nederlander weer als de norm, zo gewoon dat hij vrij is van eigen karakteristieken. Aan de hand van Indische jeugdliteratuur zal ik juist de blik op het Zelf richten: hoe wordt de witte Europeaan neergezet?

De Indische jeugdliteratuur heeft daarnaast nog meer voordelen voor dit onderzoek. De achterliggende opvoedende bedoelingen, inherent aan kinderboeken, onthullen de opvattingen van de volwassenen (schrijvers, ouders, kopers) in een klare taal.⁶⁴ In het geval van Indische jeugdboeken betekent dit, volgens Gerard Termorshuizen, dat deze ons veel inzicht kunnen geven in het denken en het gedrag van de mensen die vroeger de koloniale samenleving vormden.⁶⁵ Gerard Brantas voegt daar aan toe dat kinderboeken gebruikt kunnen worden als bronnen waarin opvattingen, normen en waarden van de gewone mens te

⁶³ Termorshuizen, 'Indische,' 1.

⁶⁴ Termorshuizen, 'Indische,' 1.

⁶⁵ Termorshuizen, Indische, 1.

vinden zijn, aangezien deze ‘niet trendsettend, maar trendvolgend’ zijn.⁶⁶ Een jeugdboek zal immers de normen en waarden van de ouders reflecteren, een kinderboek dat te ver van de normen van de samenleving afwijkt wordt simpelweg niet verkocht.⁶⁷ Daarom zal de inhoud van kinderboeken overeenkomen met het normen-en-waardenstelsel van een groot deel van de bevolking en kan het dus bij uitstek dienen om de opvattingen en normen en waarden van de gewone mens ten aanzien van de kolonie in een bepaalde periode te achterhalen.⁶⁸

Een tweede belangrijk aspect van Indische jeugdliteratuur is het feit dat het gezien kan worden als een kanaal waardoor de bevolking in het thuisland kennis kon maken met de koloniale activiteiten. Tijdens het interbellum werd de verslaggeving over Nederlands-Indië een dagelijkse zaak in de kranten.⁶⁹ Steeds vaker werd het Nederlandse lezerspubliek naar de koloniale wereld getrokken, verleid door een wonderlijke wereld van exotisme, avontuur en nationale trots in de Nederlandse koloniën, een standaardonderwerp, met name van de Indische jeugdliteratuur.⁷⁰ Daarmee zijn kinderboeken een ideaal instrument van de kolonisator om de bevolking in het eigen land te betrekken bij de overzeese activiteiten. Jeugdliteratuur dient dus gezien te worden als een belangrijk instrument van de kolonisator, een manier om de inheemse bevolking te maken tot de Ander. Maar waar de meeste Nederlandse onderzoeken zich hebben gericht op de afspiegeling van de Ander, ga ik in deze thesis juist op zoek naar de perceptie op het Zelf, vaak teveel gezien als de norm, het normale, het neutrale uitgangspunt. Dit neemt niet weg dat het Zelf zich verhoudt tot de Ander en de Ander tot het Zelf, echter dat er op het Zelf gereflecteerd wordt zonder overdreven nadruk op de binaire tegenstellingen tot de Ander.

Bronnen weerspiegelen altijd de positie van hun auteurs, zeker aangezien de westerse literatuur over Nederlands-Indië altijd van een zeer autobiografisch karakter is geweest.⁷¹

Echter weinig bronnen kijken naar het Zelf vanuit de Ander. De Nederlanders op

⁶⁶ Brantas, ‘Het staat,’ 278.

⁶⁷ Brantas, “Het staat,’ 278.

⁶⁸ Brantas, “Het staat,’ 278.

⁶⁹ Remco Raben, ‘A New Dutch Imperial History?: Perambulations in a Prospective Field,’ *BMGN-Low Countries Historical Review* 128 (2013) 1, 5-30, aldaar 21.

⁷⁰ Raben, A New, 21.

⁷¹ Locher-Scholten, *Women*, 86.

Nederlands-Indië waren een kleine minderheid (minder dan 0,4 procent) onder de 60 miljoen Indonesiërs in 1930 en waren sterk geconcentreerd op Java (80 procent).⁷² Door een groeiende toestroom van Nederlanders in de jaren dertig ontstond er een snel groeiende markt van boeken die de Nederlanders opleidde voor hun toekomstige leven in Indië; terwijl ze tegelijkertijd hedendaagse westerse ideeën en theorieën over het gezinsleven en het huishouden importeerden.⁷³ Deze contactzone, deze culturele uitwisseling, lessen over het Oosten en boeken uit het Westen, zijn bij uitstek te vinden in de Indische jeugdliteratuur.⁷⁴ De auteur wiens oeuvre zich het best leent voor een casestudy is veelschrijver Simon Franke.

Simon Franke

Ik zal de perceptie van het Zelf onderzoeken aan de hand van een analyse van het werk van de Nederlandse schrijver Simon Franke (1880-1957), die tussen 1931 en 1958 negentien jeugdboeken schreef die, ten minste gedeeltelijk, over Nederlands-Indië gingen. Het oeuvre van Simon Franke, die schreef onder de naam S. Franke, vormt een uitermate interessante casestudy omdat hij een veelgelezen auteur is die zijn meest productieve periode kende tijdens de hoogtijdagen van de Indische jeugdcultuur en zijn oeuvre zowel de tijd van Nederlands-Indië als ook de periode van dekolonisatie bestrijkt. Tevens heeft het werk van Franke in het verleden nog niet de aandacht gekregen die het verdient. Enkel zijn eerste Indische jeugdboek, *Si Taloe, de dessajongen* is in 1992 geanalyseerd door Peter van Zonneveld, die daarbij concluderend opmerkt: “Het zou interessant zijn om ook de andere Indische jeugdboeken van S. Franke aan een nadere beschouwing te onderwerpen.”⁷⁵ Ook Dorothee Buur, in haar inleiding bij *Indische jeugdliteratuur: Geannoteerde bibliografie van jeugdboeken over Nederlands-Indië en Indonesië, 1825-1991* schenkt speciale aandacht aan het werk van Simon Franke en wijst vooral op het door haar ervaren diepe inlevingsvermogen, waardoor hij de denk- en leefwereld van het Javaanse en Indo-Europese

⁷² Locher-Scholten, *Women*, 86.

⁷³ Locher-Scholten, *Women*, 87.

⁷⁴ Elsbeth Locher-Scholten, ‘Orientalism and the rhetoric of the family: Javanese servants in European household manuals and children's fiction,’ *Indonesia* 58 (1994) 19-39, aldaar 21.

⁷⁵ Zonneveld, ‘De schrijver,’ 48.

kind zo treffend kan weergeven, op een gevoelige, maar nooit sentimentele manier.⁷⁶ Ook D.L. Daalder, in diens *Wormcruyt met Suycker* prijst het “ ‘Einfühlungsvermogen’ van de waarnemer, die de vreemde Oosterlingen en de Javanen tot begrijpelijke figuren voor de westerling maakt.”⁷⁷ Het eerste boek van S. Franke dat zal worden behandeld, *Si Taloe, de dessajongen*, werd uitgegeven door uitgeverij Kluitman in Alkmaar, bekend van veelgelezen kinderboeken zoals: Dik Trom, Pietje Bell, Afke, Paddeltje, Kruimeltje en Hielke en Sietse van de Kameleon. Latere boeken verschenen bij uitgeverijen Becht, Schellens & Giltay en de Wereldbibliotheek in Amsterdam en De Gulden Pers in Haarlem. S. Franke was volgens Dorothée buur een actief sociaaldemocraat, vele andere boeken van zijn hand verschenen bij de Arbeiderspers.⁷⁸

De bronnen

Simon Franke werd op 16 maart 1880 geboren te Middelle en vertrok op zeventienjarige leeftijd als militair voor een aantal jaren naar Indië, het land waar hij vele (kinder)boeken over schreef.⁷⁹ Van zijn hand verschenen *Si Taloe, de desajongen* (1931), *Djojo uit de kampong* (1935) *Kantjil, het dwerghertje* (1936), *Si Ardjoe en zijn buffel* (1938), *Sinjo-Juul* (1939) *De Wajangpop* (1940) , *Si Boeroeng, bij de Javaanse vogelnestjesplukkers* (1948), *In de desa* (1949) *Harimau, het tijgerjong* (1950) *Gevleugelde paarden; Indonesische legenden* (1953) die zich (bijna) volledig afspelen in Nederlands-Indië. Verder schreef hij kortere passages die betrekking hebben op Indië in verscheidende uitgaves, maar na bestudering heb ik besloten deze niet op te nemen in het onderzoek, omdat de vanuit Nederlanders geschreven boeken weinig te melden hebben over de Ander, noch over het Zelf. Echter niet alle kinderboeken lenen zich voor de analyse van het Zelf, aangezien sommige titels geen Europese personages bevatten en de protagonist bij sommige titels een dier betreft. *De Wajangpop* (1940) en *Gevleugelde paarden; Indonesische legenden* (1953) bevatten beide

⁷⁶ Buur, *Indische*, 18.

⁷⁷ D.L. Daalder, *Wormcruyt met suycker* (Amsterdam 1950), 143.

⁷⁸ Buur, *Indische*, 18.

⁷⁹ Daalder, *Wormcruyt*, 142.

geen Europese of Nederlandse personages, *Harimau, het tijgerjong* (1950) is vanuit een dier geschreven en leent zich niet voor dit onderzoek. Dit onderzoek zal zich derhalve richten op zeven van Frankes Indische jeugdboeken: *Si Taloe, de dessajongen* (1931), *Djojo uit de kampong* (1935) *Kantjil, het dwerghertje* (1936), *Si Ardjoe en zijn Buffel* (1938), *Sinjo-Juul* (1939), *Si Boeroeng, bij de Javaanse vogelnestjesplukkers* (1948) en *In de desa* (1949).

Op *Sinjo-Juul* na, waarbij de protagonist Juul een Javaanse moeder heeft, maar een vader van Nederlandse afkomst, zijn alle hoofdpersonen Javaans, al komen zij in vrijwel alle gevallen in aanraking met Nederlanders. Dit maakt het oeuvre van S. Franke uitermate geschikt voor de studie van het Zelf: de Nederlander wordt vanuit de Ander geobserveerd, hij kan niet de onzichtbare, neutrale norm zijn, maar moet worden waargenomen vanuit de Ander, een vreemdeling in diens land. Het Zelf, althans het witte Zelf, de groep waar Franke toe behoort, is in zijn verhalen vaak de Ander, hetgeen ervoor zorgt dat er op hem gereflecteerd moet worden. Dit spiegelpaleis dat door Franke wordt neergezet is waar de unieke onderzoeksmogelijkheden van zijn oeuvre naar voren komen. Juist omdat Franke vanuit de Ander schrijft wordt het Zelf vanuit de schaduw het licht ingetrokken, beschreven en geobserveerd. Dit leidt er ook toe dat er niet enkel gekeken kan worden naar de Ander vanuit de witte Europeaan, maar dat tevens de Javaan niet alleen de witte Europeaan observeert, maar ook de anderen Anderen. De Chinezen en de Arabieren komen op deze wijze tevoorschijn uit de eenheidsworst die gewoonlijk door de witte Europeaan wordt bestempeld als de Ander. Hierdoor is het werk van S. Franke als geen ander geschikt om te kunnen reflecteren op de perceptie van het Zelf, de witte Europeaan.

Methode

Voor mijn onderzoek zal ik een vorm hanteren van *discoursanalyse* en *close reading*.

Discoursen zijn manieren om aspecten van de wereld te vertegenwoordigen. Michel Foucault definieert het discours als “practices which systematically form the objects of which they

speak.”⁸⁰ Discoursen organiseren wat in de loop van de tijd wordt aanvaard als kennis in een bepaalde gemeenschap en structureren communicatie.⁸¹ *Close reading* aan de andere kant brengt een aantal activiteiten met zich mee: van het situeren van de tekst in de historische en sociale context tot het belang van herhalingen en de relatie tot een groter geheel.⁸² Deze methode is minder een rigide methodologie en meer een vorm van 'interpretatief lezen'.

Indische jeugdboeken kunnen waarden en percepties op verschillende manieren uitdrukken. Ten eerste geeft de verteller van het verhaal vaak veel feitelijke informatie, jeugdboeken hebben immers vaak een educatief element.⁸³ In de boeken van S. Franke is het educatieve element in de eerste plaats dat de lezer informatie krijgt over Nederlands-Indië, de veelvuldige gebruikte Indische termen worden in de meeste boeken onderaan de bladzijde voorzien van vertaling. Deze feitelijke informatie is echter hoogst selectief, belangrijk is daarom ook wat juist niet wordt benoemd. Ten tweede kan de verteller waarden uitdrukkelijk uitdrukken, door deze expliciet te bepleiten of te bekritisieren, of impliciet, door middel van acties van de personages in het boek.⁸⁴ In het geval van de antiracistische boodschap in *Sinjo-Juul* wordt deze expliciet gemaakt (“Tjaminta stond, klein en bruin, naast hem en hij schaamde zich niet over haar aanwezigheid. Integendeel, hij was trots op zijn moeder en omarmde haar voor ieders ogen.”) In *Si Taloe, de dessajongen* wordt de pestende Willem gestraft door zijn vader, daarmee expliciet de waarde tonend. Deze acties tonen ook vaak een positieve of negatieve houding ten opzichte van waarden. Kritiekloze beschrijvingen dienen in principe geïnterpreteerd te worden als acceptatie, anders zou het immers de kinderen foutieve waarden bijbrengen, tenzij de kritiekloos beschreven actie dramatische gevolgen heeft.⁸⁵ Niet alleen de verteller, ook de personages tonen uiteraard welke waarden belangrijk

⁸⁰ Geciteerd in: Frans Wijzen en Kocku Von Stuckrad, *Making religion: theory and practice in the discursive study of religion* (Leiden 2016), 52-53.

⁸¹ Wijzen en Von Stuckrad, *Making*, 53.

⁸² Barbara Herrnstein Smith, ‘What was “close reading”? A century of method in literary studies,’ *the minnesota review* 87 (2016) 57-75, aldaar 57.

⁸³ Gerard Brantas, ‘Het staat er allemaal in: Indische jeugdboeken vertellen over de Indische samenleving,’ in: Peter van Zonneveld en Reggie Baay, *Indisch-Nederlandse literatuur: dertien bijdragen voor Rob Nieuwenhuys* (Utrecht 1988) 278-305, aldaar 278.

⁸⁴ Erik Mostert, ‘Children’s books as a historical source: flooding in 20th century dutch children’s books,’ *Water History* 7 (2015) 3, 357-370, aldaar 360.

⁸⁵ Mostert, ‘Children’s,’ 360.

zijn, al dient hier wel gelet te worden op het onderscheid tussen “goede” en “slechte” personages. Als de schurk van het verhaal iets doet zal dit uiteraard geïnterpreteerd dienen te worden als een negatieve waarde.⁸⁶ Ten slotte is ook het plot belangrijk in het naar voren brengen van welke waarden onderschreven worden: welke acties leiden tot een positieve uitkomst zegt immers veel over wat gedaan dient te worden. In de vaak versimpelde wereld van het jeugdboek worden goede acties in de regel beloond en slechte bestraft.⁸⁷ Hard werken en eerlijkheid wordt in alle boeken van Franke beloond, pesten, gokken en liegen leidt tot straf of het verlies van geld.

De methode die ik in dit onderzoek zal hanteren kan het best geduid worden als een *scavenger* methode.⁸⁸ Door *discoursanalyse* en *close reading* te combineren met enerzijds geschiedkundige inzichten en anderzijds inzichten uit de postkoloniale studies, *whiteness studies* en literatuurkunde ontstaat een combinatie die nog niet is gebruikt om de Indische jeugdliteratuur te onderzoeken. Daarnaast maakt een intersectionele analyse het mogelijk om het witte zelf te tonen in al zijn facetten, waarbij gender en klasse de andere organiserende grammatica zijn die aslijn ras doorkruisen. Waar uit de historiografie is gebleken dat het handjevol academisch onderzoek naar deze bron zich primair richtte op de Ander of geen postkoloniale begrippen toepaste, wordt in dit onderzoek de blik juist op het Zelf gericht, ondersteund door theorieën over witheid, postkolonialisme en literatuurkunde. Al deze aspecten van het theoretische kader krijgen vorm in de vragen die mij in staat stellen uiteindelijk de hoofdvraag te beantwoorden.

Broncriteria

Om te kunnen reflecteren op de perceptie van het Zelf en de bronnen zal worden stilgestaan bij de volgende vragen:

- Wat zijn de belangrijkste thema's in het boek?

⁸⁶ Mostert, 'Children's,' 360.

⁸⁷ Mostert, 'Children's,' 360.

⁸⁸ Wekker, *White*, 26.

- Welke rol spelen de witte Europeanen?

- Welke uiterlijke en innerlijke eigenschappen wordt de witte Europeanen toegekend?

- Hoe komt witheid naar voren in het boek?

In het tweede hoofdstuk zal ik de eerste twee vragen door middel van *discoursanalyse* en *close reading* beantwoorden om vervolgens in het derde hoofdstuk de algemene tendensen met betrekking tot de perceptie op het Zelf en witheid toe te lichten.

Hoofdstuk 2- De kinderboeken van S. Franke tegen de achtergrond van veranderende machtsstructuren

Het eerste Indische jeugdboek van de hand van S. Franke verschijnt in 1931 onder de naam *Si Taloe, de dessajongen*. Het laatste boek van zijn hand dat bestudeerd zal worden is *In de desa*, dat verscheen in 1949. Voor er inhoudelijk naar dit werk gekeken wordt zal eerst de situatie in Nederlands-Indië worden geschetst, zoals deze dan is en hoe deze tot stand is gekomen. Daarna zullen allereerst de boeken behandeld worden die voor de Japanse bezetting zijn verschenen. Vervolgens zal de periode van wisselende machthebbers beschreven worden, gevolgd door de boeken uitgekomen na de Japanse bezetting.

De totstandkoming van Nederlands-Indië

De intensieve interactie tussen Nederland en Indonesië ontstond aan het eind van de zestiende eeuw, toen Nederlandse kooplieden een poging deden de lucratieve specerijenhandel naar zich toe te trekken.⁸⁹ In een poging het monopolie van de Portugezen te doorbreken stuurde de Hollanders tientallen bewapende schepen, later onder de vlag van de 'Verenigde Oost-Indische Compagnie' (VOC) naar Zuidoost-Azië en opende het een groot aantal handelsposten binnen en buiten de Indonesische archipel. In de loop van de zeventiende en achttiende eeuw kwam steeds meer gebied onder heerschappij van de VOC te staan, wat ertoe leidde dat de Nederlandse staat, na opheffing van de VOC om economische redenen in 1800, effectief de heerschappij verwierf over een koloniaal rijk. Door middel van het instellen van een Binnenlands Bestuur heersten een klein aantal Nederlandse ambtenaren over miljoenen Indonesiërs.⁹⁰ In het begin van de twintigste eeuw ontstond in Nederland het idee dat men een verantwoordelijk had naar de inheemse bevolking van Indonesië en werd de 'ethische politiek' ingesteld, een beleid dat geacht werd het belang van de Indische bevolking te dienen. Nederlands-Indië bleef echter een land waarin de inheemse bevolking in vele opzichten onderdrukt werd en waarin veel van de in Nederland geldende

⁸⁹ Herman Burgers, *De garoeda en de ooievaar: Indonesië van kolonie tot nationale staat* (Leiden 2010) 19.

⁹⁰ Burgers, *De garoeda*, 67.

rechtswaarborgen ontbraken.⁹¹

Hoewel er al vanaf het begin van de twintigste eeuw emancipatiebewegingen voor bepaalde etnische groepen in de archipel bestonden, ontstond er pas in de jaren twintig van de twintigste eeuw een nationalistische beweging die inheemse bevolking van de kolonie als één natie zag en onafhankelijkheid nastreefde.⁹² In een poging de nationalistische groeperingen tevreden te houden stelde de regering en het parlement van Nederland in 1918 de Volksraad in, een vertegenwoordigend lichaam waar naast een meerderheid Nederlanders ook Indonesiërs in zaten.⁹³ Nadat de nationalistische onafhankelijkheidsbewegingen een massabeweging werden onder leiding van Hatta en Soekarno, reageerde de regering en het parlement door de Volksraad voor de helft uit Indonesiërs te laten bestaan, wat weer op protest bij de Nederlandse ingezetenen van de kolonie kwam te staan.⁹⁴ Zo ontstond in de jaren dertig een voortschrijdende politieke polarisering in de kolonie.

Dit was echter niet het geval in het Nederlandse parlement, waar een grote mate van consensus heerste. Zelfs in socialistische en sociaaldemocratische kringen, waarvan verwacht zou kunnen worden dat de beëindiging van de kapitalistische uitbuiting van Nederlands-Indië werd voorgestaan, waren de koloniën nauwelijks een punt van discussie.⁹⁵ De sociaaldemocraten veroordeelde het kolonialisme in feite pas radicaal toen de dekolonisatie van Indonesië al was voltrokken.⁹⁶ Dekolonisatie was dus absoluut nog niet aan de orde in de jaren dertig. Er zijn redenen dat het kolonialisme in de sociaaldemocratie een marginale rol speelde: in essentie was het socialisme een Europees fenomeen, ingesteld op een industrieel-kapitalistische context. Lokale nationalistische bewegingen, zoals de Indonesische, werd gewantrouwd aangezien deze socialistische opvattingen verbond met elementen uit de

⁹¹ Burgers, *De garoeda*, 68.

⁹² Burgers, *De garoeda*, 151.

⁹³ Burgers, *De garoeda*, 152.

⁹⁴ Burgers, *De garoeda*, 152-153.

⁹⁵ Remco Raben, 'Postkoloniaal Nederland,' *Internationale Spectator* 54 (2000) 7/8, 359-364, aldaar 360.

⁹⁶ J. A. A. van Doorn, 'De sociaal-democratie en het koloniale vraagstuk,' *Socialisme & democratie* 56 (1999) 11, 483-492, aldaar 484-485.

islam.⁹⁷ Een verder probleem was het theoretische uitgangspunt dat stelde dat elke maatschappij zich noodzakelijkerwijze in fasen ontwikkelde van primitief naar hoogontwikkeld, om tot socialisme te komen was er eerst kapitalisme nodig.⁹⁸ Dat de arbeiders in Nederland deels afhankelijk waren van het verwerken van koloniale grondstoffen zorgde voor verdere twijfel onder de socialisten.⁹⁹

In deze sociaaldemocratische zuil dient S. Franke geplaatst te worden, immers een actief sociaaldemocraat, die vele boeken publiceerde bij de Arbeiderspers.¹⁰⁰ Aan het begin van de jaren dertig begon de Indische jeugdliteratuur langzaam steeds grotere vormen aan te nemen. De dagelijkse verslaggeving vanuit de kolonie wakkerde de nieuwsgierigheid van het Nederlandse lezerspubliek aan naar dit “tropische paradijs”. Met de vraag steeg ook het aanbod en kwam de Indische jeugdliteratuur tot bloei. In 1931 verscheen het eerste jeugdboek over Nederlands-Indië van de hand van S. Franke: *Si Taloe, de dessajongen*. Aangezien de boeken van Franke in grote lijnen hetzelfde stramien volgen zal *Si Taloe, de dessajongen* – qua inhoud, thematiek en structuur een exemplarisch S. Franke boek – in meer detail uitgewerkt worden dan de boeken die zullen volgen. In dit boek toont zich de blauwdruk voor al zijn werk.

Si Taloe, de dessajongen (1931)

Een eerste opvallend aspect van dit boek is de protagonist, het boek is op een korte passage vanuit een olifant na, geheel gezien vanuit de Javaanse jongen Si Taloe. Duidelijk is echter, dat het boek is geschreven voor de Nederlandse jeugd; het is van uitgeverij Kluitman in Alkmaar en bevat beschrijvingen van het leven in Nederlands-Indië die voor de kinderen daar overbodig waren geweest. Dat het boek verteld wordt vanuit de Ander blijkt hier ook uit, er wordt in het begin veel uitgelegd over de cultuur en het landschap, dat beschreven wordt als een “beetje geheimzinnig.”¹⁰¹

⁹⁷ Piet Creve, ‘The neighbour’s burden: De Nederlandse sociaal-democraten en de koloniale ervaring,’ *Brood & Rozen* 4 (1999) 2, 254-255, aldaar 254.

⁹⁸ Creve, ‘The neighbour’s,’ 254.

⁹⁹ Creve, ‘The neighbour’s,’ 255.

¹⁰⁰ Buur, *Indische*, 18.

¹⁰¹ Franke, *Si Taloe*, 5.

De tienjarige Si Taloe is het oudste zoontje van een Javaanse rijstbouwer, die met zijn ouders en acht broertjes en zusjes woont in de dessa Baroe Kidoel. Wanneer onverwachts een vulkaanuitbarsting plaatsvindt blijft zijn familie ongedeerd, maar hun huisje en dessa zijn vernield. Si Taloe gaat vervolgens naar de stad en hij vindt werk als kebon (tuintjongen) bij de resident.

Thema's

Si Taloe, de dessajongen is allereerst een introductie voor de jonge Nederlandse lezer met Indië, het leven op Java van een kleine dessa tot een grote stad. Een ander belangrijk thema in dit werk is dat de kleur van je huid niet belangrijk is, wat telt is je karakter.

Nederlandse personages

Pas op pagina 77 treedt er een Nederlander ten tonele, in de vorm van de njonja, de vrouw van de resident, een “deftige blanke dame”. In deze eerste ontmoeting komt gelijk de grote afstand tussen beide naar voren: “Eerst was Si Taloe bleu tegenover de groote dame. Maar ze was zoo vriendelijk tegen hem, dat hij van lieverlede vrijer begon te worden.”¹⁰² Maar als zij begint te lachen omdat Si Taloe als een soort grap, die Si Taloe niet doorhad, naar haar toe blijkt te zijn gestuurd, stort Si Taloe zich onderdanig ter aarde: “Si Taloe schaamde zich verschrikkelijk. Den eerste keer, dat hij kennis maakte met de djonja, ’t was vreeselijk. Bedremmeld hurkte hij voor haar en dorst haast niet naar haar op te kijken.”¹⁰³

Het grote verschil in stand tussen de javaanse Si Taloe en de Nederlandse familie van de resident komt het duidelijkst naar voren in zijn ontmoetingen met Willem, de pesterige zoon van de resident, waar Si Taloe niet boos op mag worden:

“Maar met jongeheer Willem was dat wat anders. Dat was de zoon van den resident. Dien mocht hij niet aanvliegen, dat begreep hij heel goed. Hij moest zorgen, dat hij in zijn dienst bleef. Dat was noodig. Gemakkelijk ging het toch al niet om een goede plaats te krijgen. Nu hij er eenmaal een had, moest hij ook zorgen, dat hij hem hield. Daarom, en ook omdat Willem een blanke was, hield Si Taloe zich in en zei niets, en deed alsof hij het voor den gek houderige lachen niet bemerkte.”¹⁰⁴

¹⁰² Franke, *Si Taloe*, 78.

¹⁰³ Franke, *Si Taloe*, 79.

¹⁰⁴ Franke, *Si Taloe*, 94.

Dat hij de zoon van de resident niet mag aanvliegen begreep hij heel goed, hoewel de verhoudingen nergens eerder genoemd worden. Dit wordt verondersteld als een vanzelfsprekend gegeven, Si Taloe mag niets terug doen tegen de zoon van de resident, omdat hij in dienst moet blijven, maar ook omdat Willem wit is. Dat hij er op school de kans niet toe kreeg zijn kameraden te kwellen en te tergen, omdat hij niet sterker of groter en zeker niet knapper is dan de andere Hollandse jongens impliceert ook dat hij op deze fronten wel boven Si Taloe staat. De sympathie van de lezer ligt echter bij Si Taloe, vanuit hem wordt de passage beleefd. Als Si Taloe toch iets terug zegt wordt Willem bozer en tergt hem nog meer: “Ik zal je laten zien dat je een leelijken tuinaap bent,” treiterde hij, „ik zal je laten dansen.”¹⁰⁵ Dit gedrag wordt in het boek echter snel gestraft, de rechtschapen resident valt namelijk in: „Vooruit, tuinaap, dansen,” lachte hij treiterend. „Wat is dat hier?” klonk het ineens achter de beide jongens en meteen had Willem een ferme oorvijs van zijn vader te pakken. „Schaam je je niet,” sprak de resident, „zoo’n jongen die jou niets terugdoen mag, zoo te tergen? Bah! Vooruit, naar binnen, marsch!”¹⁰⁶ Daarmee lijkt het boek te willen zeggen dat niet alle Nederlanders pestkoppen zijn die de inlanders kleineren, de resident is een goede man, die opkomt voor Si Taloe, al blijft de afstand tussen Si Taloe en de resident erg groot, en speelt de resident een zeer paternalistische rol. Als de resident Si Taloe even later prijst voor zijn werk met de planten en de olifanten, voelt Si Taloe “dat hij van zijn meester hield en hij nam zich voor, in de toekomst nog beter voor de dieren en de planten te zorgen.”¹⁰⁷ Naast de resident en zijn familie zijn er geen grote rollen in het verhaal voor Nederlanders, op een aantal naamloze gasten na, waar Si Taloe een beetje bang voor is. De reden voor deze angst wordt niet genoemd, maar wederom als vanzelfsprekend geacht. Of het hier om Nederlanders gaat, om witte (in het boek aangeduid als blanke) mensen of Europeanen is niet geheel duidelijk en lijkt ook inwisselbaar gebruikt te worden. Als Si Taloe meegaat op tijgerjacht wordt het onderscheid aangeduid met ‘inlanders’ en ‘Europees’: “De inlanders hadden gedurende het gesprek van de Europeesche jagers, van takken een soort draagbaar gevlochten, en daar

¹⁰⁵ Franke, *Si Taloe*, 97.

¹⁰⁶ Franke, *Si Taloe*, 97.

¹⁰⁷ Franke, *Si Taloe*, 99.

legden ze den dooden tijger op.”¹⁰⁸ Dat het primair om de predicaten Europees en wit gaat, als binaire tegenstelling tegen de Javaanse Si Taloe blijkt ook uit de volgende passage over waarom Si Taloe zich niet verweerd tegen Willem:

“Die was nog te kort in de stad en zoo hoog tegen blanke menschen op, dat hij meestal niets terug zei op de plagerijen van Willem, maar alles in stilte verdroeg. [...] O, als Willem geen Europeesche jongen geweest was, maar de gelijke van Si Taloe, dan zou hij er zo goed niet afgekomen zijn. Want Si Taloe was volstrekt niet laf. Hij verdroeg dat alles, niet omdat hij bang voor Willem was, maar omdat hij meende, dat 't nu eenmaal zo hoorde.”¹⁰⁹

In deze veelzeggende passage worden een paar dingen duidelijk. Ten eerste lijkt het verschil tussen Willem en Si Taloe iets wat vooral door Si Taloe als vanzelfsprekend wordt ervaren, het is niet iets dat ter discussie staat. De manier waarop het geschreven is roept die vraag echter wel op: Si Taloe meende dat het echter zo hoorde, maar hierbij lijkt Franke de lezer te vragen waarom dit eigenlijk zo is, waarom mag Si Taloe niets terugdoen tegen de Europese jongen, hoewel uitdrukkelijk wordt genoemd dat hij niet laf is. Later blijkt deze aanname deels voort te komen uit een diep ingeprent idee, de “wijze lessen” van zijn vader, voor Si Taloe naar de stad ging: „Si Taloe,” had hij gezegd, „wees altijd beleefd en gehoorzaam. Wij, arme menschen, moeten den mond dichthouden, vooral tegen Europeanen.”¹¹⁰ Aan deze raad denkt Si taloe terug als hij in de gevangenis zit omdat hij na de zoveelste pestpartij van Willem heeft teruggevochten. Hoewel Si Taloe vindt dat hij niet had moeten vechten, vindt hij wel dat het terecht was. Als hij zichzelf de vraag stelt of hij het slecht heeft gedaan, komt Si Taloe tot de conclusie dat Willem zijn verdiende loon heeft gekregen. Dit blijkt tevens uit de ontwikkeling van het plot, welke acties leiden tot een positieve uitkomst zegt immers veel over wat gedaan dient te worden en onderschrijft de geldende normen en waarden. Si Taloe wordt door de resident uit de gevangenis gehaald en na de bekentenis van Willem dat hij degene was die begon krijgt Willem een standje. Verrassend is echter hoe snel Willem vergeven wordt voor zijn daden, die meteen het medelijden van Si Taloe krijgt. Snel komt alles ook weer goed, het kleineren en plagen van Willem wordt vergeven, de Nederlander en

¹⁰⁸ Franke, *Si Taloe*, 118.

¹⁰⁹ Franke, *Si Taloe*, 153.

¹¹⁰ Franke, *Si Taloe*, 164.

de Javaan kunnen snel weer “goede vrienden” zijn.

Niet veel later in het boek blijkt dan ook dat de pesterige Willem de kwaadste niet is, de Nederlander was misschien kleinerend en pestend, uiteindelijk gaat Si Taloe toch van hem houden, ondanks dat vriendschap ongepast zou zijn:

“Hij [Willem] had niet gejoek, toen hij bekende, dat zijn gedrag tegenover Si Taloe gemeen geweest was. Hij meende het echt. Het was dus goed, dat Si Taloe een beetje van hem ging houden. Dat had Willem wel nodig. Zijn kameraden hadden immers een hekel aan hem! Nou en dan voel je je zo verlaten, hè, als is 't ook door je eigen schuld. Si Taloe kon 't natuurlijk niet zeggen, dat hij Willem aardiger vond. Dat paste niet. Hij was maar de tuinjongen van Willem de jongeheer. Dat was een heele afstand. Dat voelde Si Taloe heel best; maar hij nam zich vóór, voortaan de schoenen van Willem extra wit te kalken en allerhande werkjes voor hem te doen, zonder dat het gevraagd werd. Zoo kon hij best toonen, dat hij geen hekel meer had aan Willem. En dat hij zijn best deed alles te vergeten.”¹¹¹

Het werk dat Si Taloe verricht onderstreept eens te meer de afstand tussen de Indische en Nederlandse personages. Harder werken is ook hier de blijk van dankbaarheid die Si Taloe de resident en zijn familie schenkt. Dat Willem vrijwel niets lijkt te doen behalve rondhangen, pesten en naar school gaan wordt als vanzelfsprekend gezien. Als Si Taloe na een jaar werken een week vrij krijgt, zodat hij in twee dagen naar zijn familie kan lopen, daar drie dagen kan zijn, om vervolgens weer twee dagen terug te lopen, wordt dat echter geschetst als een daad van barmhartigheid van de resident. Dat niet alleen Si Taloe, maar eigenlijk alle Indonesische personages dankbaar zijn blijkt tegen het einde van het boek: “'s Avonds op de baleh-baleh liep het gesprek over Si Taloe en de kleintjes luisterden met gretige ooren. Ze begrepen heel best hoe 't kwam, dat ze bijna alle middagen een gezouten vischje bij hun eten hadden en af en toe een gebakken pisang. Dat kwam door hun grooten broer, die heel ver weg, in de stad, bij den blanken heer in dienst was.”¹¹² Het is voor iedereen beter dat Si Taloe voor de Nederlanders werkt, de familie heeft nu meer geld, een grotere sawa en meer eten. Ook is de familie verlost van de echte schurk van het verhaal “den woeker-Chinees,” die op hun geld uit is en zijn lening twee keer terug wil. De Nederlander krijgt in dit verhaal gestalten als een zeker niet eenduidig goed mens, al is het tegen het eind wel duidelijk goed voor Si Taloe en

¹¹¹ Franke, *Si Taloe*, 182.

¹¹² Franke, *Si Taloe*, 185.

zijn familie dat de Nederlanders er zijn. In de vorm van Willem zijn er pesterijen en wordt de Javaanse Si Taloe gekleineerd, maar in de vorm van de resident is de Nederlander eerlijk en rechtschapen, al blijft voor zich spreken dat hij de meerdere is van de Javaan. Hoewel Franke de nadruk legt op verschillen lijkt hij de validiteit van de verschillen ook te bevragen, door middel van de moedige Si Taloe en de laffe Willem. De kleur van je huid doet er niet toe is aan de ene kant de boodschap, al lijken de verschillen aan de andere kant vanzelfsprekend.

Helemaal aan het eind van het boek lijkt gehint te worden naar de tijdelijkheid van de Nederlandse heerschappij, al kan het ook duiden op een veronderstelde aard in Si Taloe: “Dit bij den resident was eigenlijk maar een tussenspel. Dat was niet zijn werkelijke leven. De sawa, daar hoorde hij thuis. Rijst moest hij planten en met den buffel de sawa omploegen en luisteren naar het lied bij 't paddie-stampen 's avonds, dat was het echte voor Si Taloe.”¹¹³

Djojo uit de Kampong (1935)

In dit boek is de protagonist een tienjarige Javaanse jongen die in aanraking komt met Nederlanders als zijn dessa is weggevaagd door een natuurramp. Zijn ouders overlijden tijdens een bjangir en Djojo gaat met een Chinese man mee naar de stad (Batavia) die hem als djongos op een Hollandse mailboot laat werken. Een Nederlandse roerganger neemt het voor Djojo op als deze ten onrechte wordt beschuldigt van het stelen van een horloge en hij neemt Djojo ook mee naar zijn gezin in Amsterdam. Hoewel de familie hem hartelijk ontvangt wordt Djojo op straat door jongens uitgescholden omdat hij anders is en moet er ingegrepen worden door politie. Aan het eind van het boek staat Djojo, die tussendoor herstelt van een longontsteking, op het punt om terug te varen naar Java.

Thema's

Vele van de thema's in *Si Taloe, de dessajongen* komen terug in het tweede Indische boek van S. Franke: *Djojo uit de kampong* uit 1935. Ook dit boek is overduidelijk voor de Nederlandse lezers bedoeld: de Indische termen worden in het boek onder aan de pagina van vertaling of

¹¹³ Franke, *Si Taloe*, 186.

uitleg voorzien. Verder geldt wederom dat Djojo's kleur niet uit zou moeten maken, de antiracistische boodschap is hier expliciet aanwezig.

Nederlandse personages

De eerste keer in het boek dat Djojo in aanraking komt met witte mensen is het moment dat hij met "de Chinees" naar Batavia gaat:

"Hij is nog nooit in de stad geweest. Eigenlijk dacht hij dat het een grote dessa was, een dessa zoals zijn dorp maar met meer weggetjes en veel meer hutten. Maar het is heel anders. Er zijn grote brede wegen en er langs staan prachtige grote witte huizen. Om elk huis is een uitgestrekt erf en op dat erf spelen blanke kinderen. Hij weet niet wat zijn ogen zien. Mag hij zo maar langs deze mooie weg lopen? Moet hij niet gaan hurken voor die blanke mensen?"¹¹⁴

Er wordt direct een duidelijke afstand getoond tussen Djojo en de witte Nederlanders, hoewel het verschil in de stad kleiner lijkt te zijn dan in de dessa waar Djojo vandaan komt:

"In zijn dorp heeft hij ooit een blanken man gezien. Toen dat gebeurde liep hij hard weg en verschool zich achter de pagar. Dat hoorde zo voor een blanke. Zijn vader had het hem geleerd. Dat had hij zo gezien van de andere dessamensen. Zelfs het dessahoofd ging eerbiedig hurken, wanneer een orang-blanda langs de weg kwam. En hier liepen de mensen elkaar zomaar voorbij, hij zag geen enkele Javaan hurken voor een blanke."¹¹⁵

Dat Javanen hurken als ze een blanke zien wordt door middel van Djojo als een vanzelfsprekendheid verteld, iets dat nou eenmaal zo is. Het verschil wordt ook benadrukt door middel van taal, Djojo kan schrijven, maar niet zoals de Chinees en ook niet zoals witte mensen: "maar op zijn eigen wijze, met Javaanse letters."¹¹⁶ Als Djojo eenmaal op de boot werkt zijn de eerste Nederlandse figuren passagiers, op wie hij koffie morst: "Een dame schoot in een luide schelle lach en een jongen van een jaar of veertien, die een spatjes op zijn broek kreeg, grauwde: „Kijk uit, lelijke blauwe aap !” Ja, dat ongelukje gebeurde toen met die koffie en Djojo stond erg zielig in die schitterende salon met al die deftige voorname dames en heren."¹¹⁷ Dat Djojo wordt uitgescholden voor lelijke blauwe aap is niet iets waarop gereflecteerd wordt, of waarvoor de jongen een reprimande krijgt, het wordt door het niet te

¹¹⁴ S. Franke, *Djojo uit de kampong* (Amsterdam 1935) 53.

¹¹⁵ Franke, *Djojo*, 53-54.

¹¹⁶ Franke, *Djojo*, 59

¹¹⁷ Franke, *Djojo*, 69.

benoemen als normaal gezien. Verder valt op dat Nederlandse figuren vaak worden neergezet als voornaam en deftig.

Als Djojo in de problemen komt omdat hij er ten onrechte van wordt verdacht een horloge te hebben gestolen van de kapitein, ontfermt de roerganger zich over hem, actief de vergelijking aangaand tussen Djojo en zijn eigen zoon, Jan:

“De roerganger zei niets maar schudde meewarig zijn hoofd. Hij keek naar den trillenden bevenden jongen en er kwam een trek van medelijden op zijn baardige gezicht. Misschien dacht hij wel aan zijn eigen jongen die even oud is als Djojo en nog op school gaat ergens in Amsterdam. Hij dacht misschien, als het Jan eens was die daar zo stond, verdacht van diefstal, tussen mensen die hem niet goed verstaan en die hij niet begrijpt.”¹¹⁸

De nadruk ligt hier op de vergelijking met de zoon van de roerganger, maar later in het boek wordt duidelijk dat Djojo empathie verdient omdat hij ook een mens is. Als Djojo geschopt wordt neemt de roerganger het voor hem op, waarbij hij bijval krijgt van de rest van de bemanning: “Hij is net zo goed een mens als jij, al ziet hij dan ook bruin.” „Dat is zo,” zegt de grote stoker terwijl hij goedkeurend knikt. De andere mannen mompelen dat de roerganger gelijk heeft.”¹¹⁹

De roerganger neemt Djojo mee naar zijn gezin in Amsterdam, dat wordt geschetst als een warm gezin, met Jan, Jopie, Greta en de vrouw van de roerganger, die enkel moeder wordt genoemd. Als ze over straat lopen wordt hij echter uitgescholden, door een groep geleid door Teun van de groenteboer: De jongens komen aanhollen. Overal komen ze vandaan. Ze joelen en schreeuwen: „Een zwartje ! Een Chinees! Een baviaan ! Heeeee ! Een baviaan ! Een neger ! Een bokkenees !”¹²⁰ Djojo weet waarom: Hij verstaat niets van de treiterende woorden om hem heen, maar hij weet wel dat het op hem is. Hij voelt dat het is om zijn bruine kleur en om zijn hoofddoek en ook omdat hij zijn schoenen zo onhandig verzet. Het is omdat hij er anders uitziet dan al die anderen. Daarom houden ze hem voor de gek; dat voelt hij heel goed.¹²¹ Het laatste Nederlandse personages dat in het boek verschijnt

¹¹⁸ Franke, *Djojo*, 97.

¹¹⁹ Franke, *Djojo*, 112.

¹²⁰ Franke, *Djojo*, 134.

¹²¹ Franke, *Djojo*, 135.

is een politieagent, die Teun de les leest omdat hij Djojo pest, enkel omdat hij een andere kleur heeft.

Kantjil, het dwerghertje (1936)

Nina leeft met Pa Kariman, Ma Kariman en broer Soekoemoe op midden Java. De vader van Nina heeft een dwerghert gevangen en verkocht aan een Chinees, maar Nina ziet in haar ogen dat ze een jong heeft en vindt deze ook in het bos. Kantjil, het dwerghertje, wordt echter weer meegenomen door een Chinese jongen, waarna zijn zusje, Sun, geneest. De vader van Sun wil vervolgens het hertje kopen van Nina, maar Sun mag het van haar houden. Het is niet te koop voor geld, maar de broer van Sun moet het wel goedmaken met Nina en zijn verontschuldigen aanbieden. Sun mag uiteindelijk het hertje houden en Nina ontvangt een medaillon met een portret van Sun en Kantjil. De twee meisjes worden vriendinnen en de Chinese familie heeft meer respect voor de Javanen.

Thema's

Zoals in de meeste verhalen van Franke is de moraal van het verhaal dat rechtvaardigheid overwint. In dit geval betekent rechtvaardigheid dat de Chinese familie in moet zien dat niet alles met geld is op te lossen, maar dat Sun het hertje wel mag houden. Het brengt de Javaanse en Chinese cultuur dichter bij elkaar, met de hulp van een belangrijke sleutelfiguur, de Nederlandse controleur.

Nederlandse personages

Los van een enkele Nederlander die toevallig langs komt lopen, is het enige personage met invloed op het verhaal van Nederlandse afkomst de controleur. De controleur moet bemiddelen tussen Soekoemoe en de broer van Sun, Hi-Lung. De controleur is een eerbiedwaardig man, die rationeel overkomt. Als Hi-Lung vertelt dat zijn zusje beter is geworden door de komst van het dwerghertje, vindt de controleur dit bijgeloof: „En geloof je, dat dit komt door het hertje?” „Vast en zeker, heer controleur.” De controleur schudde het hoofd. „Wonderlijk bijgeloof,” mompelde hij. De Chinees verstond de binnensmonds

gemompelde woorden niet en dat was maar goed, want hij zou er heftig tegen geprotesteerd hebben. Wat de controleur bijgeloof noemde, was voor hem heilige ernst.¹²² Dat de controleur boven de jongens, zeker Soekoemoe, staat wordt duidelijk in het volgende fragment:

Soekoemoe, die eerbiedig gehurkt voor de tafel zat, kon zich niet weerhouden een beweging te maken alsof hij opstaan wilde, maar bijtijds beheerste hij zich. Hij wist te goed, dat het ongeoorloofd was, te gaan staan bij een onderhoud met blanke mensen. Hij was maar een Javaanse jongen en de adat eiste, dat hij onderdanig hurkte. De controleur deed alsof hij niets gezien had.¹²³

Dat het wordt gezien als gewoon volgt uit de adat, het gewoonterecht. Het is dus iets dat altijd al zo gaat en is niet iets wat veroordeeld wordt of waar op wordt gereflecteerd, al kan het feit dat de controleur doet alsof hij het niet ziet wellicht geïnterpreteerd worden als een teken dat het geen belangrijke of goede regel is. De controleur vertegenwoordigd in dit kinderboek immers het gezag.

Si Ardjoe en zijn buffel (1938)

De Javaanse Si Ardjoe woont met zijn familie in de dessa. Ze hebben een buffel die het land omploegt, maar als de oogst tegenvalt moet de buffel verkocht worden. De Chinees die de buffel koopt verkoopt hem weer aan een Arabier en Si Ardjoe reist hem achterna en gaat bij de Arabier in dienst. Als hij echter ten onrechte wordt ontslagen omdat hij een ananas zou hebben gestolen komt hij terecht bij een Nederlandse familie, de familie van der Loo. Hij kan het goed vinden met mijnheer en mevrouw van der Loo en ook met hun dochtertje, Liesje. Ondertussen blijft Si Ardjoe sparen om zijn buffel terug te kunnen kopen, maar mijnheer Van der Loo koopt de buffel voor hem. Si Ardjoe keert terug met de buffel naar de dessa en nu kan de buffel weer de sawa omploegen.

Thema's

¹²² S. Franke, *Kantjil, het dwerghertje* (Alkmaar 1936) 157.

¹²³ Franke, *Kantjil*, 157.

Ook in dit boek wordt eerlijkheid uiteindelijk beloont, al is daar uiteindelijk wel de hulp van de Nederlanders voor nodig. De Nederlandse familie werpt zich op als beschermende partij, de Arabier en de Chinees zijn degene die het slecht voor hebben met Si Ardjoe.

Nederlandse personages

Het eerste Nederlandse personage in *Si Ardjoe en zijn buffel* is mevrouw Van der Loo. Het is niet alleen de eerste keer in het boek dat we in het huis van witte mensen komen, het is de eerste keer in Si Ardjoes leven: “Si Ardjoe hurkte voor haar neer. Zijn hart klopte snel. Met zijn donkere ogen keek hij naar haar op. Dit was de eerste keer, dat hij in het huis van blanke mensen kwam.”¹²⁴ Si Ardjoe werkt in de tuin en speelt graag met het dochttertje, Liesje. “Er brak nu een gelukkige tijd voor hem aan. Mevrouw en mijnheer van der Loo waren goed voor hem en met kokkie kon hij best opschieten.” De Nederlandse personages tonen het belang van de aanwezigheid van de Nederlanders doordat ze beschermen tegen de Chinezen en de Arabieren die worden aangehaald als gewetenloos en geldbelust en zich uiterst opportunistisch tonen.

Sinjo-Juul (1939)

Juul is het enige kind van een Javaanse moeder en een van oorsprong Nederlandse vader, die werkt voor mijnheer Berger op een suikerplantage op Java. Als Juuls vader overlijdt verhuist hij samen met zijn moeder naar de kampong, maar hij wordt daar snel weggehaald door Emilie, de zus van zijn overleden vader. Hij gaat zonder zijn moeder bij oom Derx en tante Emilie wonen in de stad, die proberen hem zijn Javaanse gewoontes af te leren en hij gaat weer naar school met Europeanen. Hij vindt echter weinig aansluiting bij de Europeanen en wordt geregeld gepest, maar hij wordt beschermd door de onderwijzer, mijnheer de Groot. Juul werkt hard om een beurs van mijnheer Berger te bemachtigen, wat uiteindelijk lukt, maar blijft het lastig vinden om trots te zijn op de cultuur van zijn moeder. Uiteindelijk is

¹²⁴ S. Franke, *Si Ardjoe en zijn buffel* (Amsterdam 1938) 134.

Juul trots op zijn moeder en het boek eindigt als hij net in Amsterdam is aangekomen om daar te gaan studeren.

Thema's

Sinjo-Juul is een uitzonderlijk boek in het oeuvre van Franke, aangezien de Javaanse moeder en Nederlandse vader van Juul ervoor zorgen dat hij legaal tot de Europese bevolkingsgroep hoort.¹²⁵ Echter, wit is Juul niet: “Hij was een beetje klein voor zijn jaren, Juul, en zo op het eerste gezicht zou men niet zeggen, dat hij een halfbloed was. Eerder zou men hem voor een Javaansen jongen gehouden hebben, zo donker was zijn gelaatskleur.”¹²⁶ Juul valt als het ware tussen twee culturen in: “Het hinderde Juul wel, dat hij eigenlijk geen van beide was, geen Javaan en ook geen blanke.”¹²⁷ *Sinjo-Juul* vertelt vooral over een jongen die tussen twee culturen valt en bij beide geen aansluiting vindt. Meerdere malen wordt de premisse expliciet aan de lezer duidelijk gemaakt:

“Waarom heb ik geen blanke moeder,” vroeg hij eens, zoals Karel en Gré of waarom geen Javaanse vader zoals Kertsomo? Dan zou alles anders zijn.” Tjaminta had geantwoord, dat hij niet zo raar praten moest. Hij was even goed als Karel en zeker zoveel als Kertsomo, die slechts een inlander was, al bekleedde zijn vader dan ook het ambt van stamhoofd.¹²⁸

Oom Derx, die evenals Juul een gemengde achtergrond heeft en voor de wet dus een Europeaan is, doet alle mogelijke moeite te verbloemen dat hij half Javaans is, “hoewel dat natuurlijk niet ging.”¹²⁹ Dit draagt Derx ook uit naar Juul: “Bij ons in Holland,” placht hij te zeggen, “doen we dat zo, Juul, denk daaraan jongen. Wordt toch eindelijk eens een behoorlijk mens en wen je die Javaanse gewoonten toch eens af.”¹³⁰

Zelf heeft Juul moeite het Indische milieu van zijn oom en tante en zijn Javaanse moeder te accepteren, maar dit is wel iets wat hij in zichzelf veroordeelt: “Maar er was ook een lafhartige Juul in hem, en die was er niet zo zeker van. Die schaamde zich tegenover de

¹²⁵ Luttikhuis, ‘Beyond race,’ 544.

¹²⁶ S. Franke, *Sinjo-Juul* (Amsterdam 1939) 5.

¹²⁷ Franke, *Sinjo-Juul*, 20.

¹²⁸ Franke, *Sinjo-Juul*, 39.

¹²⁹ Franke, *Sinjo-Juul*, 90.

¹³⁰ Franke, *Sinjo-Juul*, 90.

blanke kameraden over zijn eigen moeder.”¹³¹ Een schaamte die hij aan het eind van het boek niet meer ervaart: “Tjaminta stond, klein en bruin, naast hem en hij schaamde zich niet over haar aanwezigheid. Integendeel, hij was trots op zijn moeder en omarmde haar voor ieders ogen.”¹³² Door het boek heen worden de twee verschillende werelden wel als moeilijk verenigbaar gezien, zo vindt Juul het moeilijk om zich Europeaan te voelen, omdat hij erg van de dessa houdt: “Hij hield zoveel van de desa en het viel hem moeilijk, zich Europeaan te voelen.”¹³³ Hoewel de boodschap van het boek is dat de kleur van Juuls huid niet uitmaakt en hij ook leert om trots te zijn op zijn moeder, worden zijn Nederlandse en Javaanse achtergrond wel geschetst als moeilijk verenigbaar.

Nederlandse personages

De Nederlandse personages in *Sinjo-Juul* zijn de kinderen waarmee Juul naar school gaat, waarvan vooral Gré van der Horst een belangrijk personage is, naast mijnheer de Groot, die een vaderfiguur wordt nadat Juuls vader overlijdt en mijnheer Berger, de oude baas van Juuls vader die hem een studiebeurs geeft.

Nederlands-Indië van 1931 tot 1949

Dat er een klein gat in het oeuvre van S. Franke zit is gemakkelijk te verklaren: de Tweede Wereldoorlog begon niet lang na het uitkomen van *Sinjo-Juul*. Op 8 december 1941 opende Japan het offensief in de Stille oceaan en slechts drie maanden later capituleerde het Koninklijke Nederlands Indische Leger, met als gevolg dat de Nederlanders volledig uit de samenleving verwijderd werden: wie niet als krijgsgevangene werd afgevoerd kwam in interneringskampen terecht.¹³⁴ Bij bedrijven en de overheid werden de functies van Nederlanders overgenomen door Japanners of Indonesiërs en ook de Nederlandse taal werd uit het straatbeeld verwijderd.¹³⁵ Onder Japans gezag werden voorbereidingen getroffen om

¹³¹ Franke, *Sinjo-Juul*, 241.

¹³² Franke, *Sinjo-Juul*, 267.

¹³³ Franke, *Sinjo-Juul*, 121.

¹³⁴ Burgers, *De garoeda*, 275-276.

¹³⁵ Burgers, *De garoeda*, 285.

een Indonesische onafhankelijkheid op termijn mogelijk te maken. Deze voorbereidingen waren nog bezig toen Japan op 15 augustus 1945 capituleerde.¹³⁶ De voorbereidingen worden echter niet onbenut gelaten: twee dagen later riepen de Indonesische nationalisten de onafhankelijkheid van Indonesië uit, nog een dag later stichtten ze de Republiek Indonesië met Soekarno als president en Hatta vice-president.¹³⁷ Aangezien de onafhankelijkheidsbeweging niet bekend was in Nederland, hoewel deze al voor de oorlog voet aan grond had gekregen, overviel dit nieuws de Nederlanders, die immers van jongs af aan Indonesië als deel van Nederland hadden gezien.¹³⁸ De Nederlandse autoriteiten hadden verwacht dat ze zouden terugkeren naar hun kolonie en alles weer terug zou keren naar hoe het voor de oorlog was. Dit was echter niet het geval. Er volgde een langdurig conflict dat meer dan vier jaar duurde. De zaken werden pas beslecht toen de Nederlandse autoriteiten uiteindelijk - onder internationale druk - toegaven en een laatste onderhandelingsronde met de Republiek begon, die leidde tot de soevereiniteitsoverdracht in december 1949 en de terugtrekking van de Nederlandse troepen kort daarna.¹³⁹ Vele Nederlanders hadden een sterke band met Indonesië, die zij wederzijds achtte: zij gingen ervanuit dat het ook in het voordeel van de kolonie was. Zij zagen het als het vervullen van hun taak tegenover de inheemse bevolking, hetgeen gepaard ging met een superioriteitsgevoel: de witte Nederlander stond voor als het ging om intelligentie, daadkracht en organisatievermogen.¹⁴⁰ Met de Japanse bezetting en de Indonesische onafhankelijkheidsverklaring veranderde de visie op de Ander, maar ook de visie op het Zelf. Een jaar later, in 1946, verschijnt *Si Boeroeng, bij de Javaanse vogelnestjesplukkers*.

Si Boeroeng, bij de Javaanse vogelnestjesplukkers (1946)

Si Boeroeng, die eigenlijk Kariman heet, woont op Java en plukt eetbare zwaluwnestjes. De dag voordat hij tien wordt bezeert een vriend, Widjojo, zijn knie en wordt door een

¹³⁶ Burgers, *De garoeda*, 276.

¹³⁷ Burgers, *De garoeda*, 355.

¹³⁸ Burgers, *De garoeda*, 362.

¹³⁹ Lutikhuis, Bart, and A. Dirk Moses. 'Mass violence and the end of the Dutch colonial empire in Indonesia.' *Journal of Genocide Research* 14, no. 3 (2012) 4, 257-276, aldaar 266.

¹⁴⁰ Burgers, *De garoeda*, 363.

Nederlandse dokter meegenomen naar de stad om behandeld te worden. De nestjes die Si Boeroeng plukt worden opgekocht door een Chinese zakenman, bij wie Si Boeroengs ouders ernstige schulden hebben. Als Si Boeroeng tijdens het zoeken naar vogelnestjes in een grot belandt zoekt zijn vader hem, maar deze raakt zelf verdwaald. Uiteindelijk wordt Si Boeroeng gevonden met behulp van zijn aapje en zijn vader herstelt ook. Door hard werken kan uiteindelijk de Chinees worden terugbetaald.

Thema's

De belangrijkste thema's in het boek zijn dat hard werken loont en eerlijkheid het langst duurt. Aangezien de Nederlandse personages naar de achtergrond zijn verdwenen komt witheid minder duidelijk naar voren in het boek. Wel blijven dezelfde patronen zichtbaar als in veel van S. Franke's eerdere boeken; de Nederlanders zijn behulpzaam, de Chinezen geldbelust en opportunistisch.

Nederlandse personages

De enige Nederlandse personages komen aan het begin van het boek voorbij. De dokter helpt Widjojo nadat hij zijn knie heeft bezeerd, de opzichter helpt als Si Boeroeng koffiebladeren wil voor het feest voor zijn tiende verjaardag. De dokter is een voornaam man, die, in tegenstelling tot wat Si Boeroeng verwacht, Javaans spreekt: "Maar dat had hij aan het verkeerde eind, want de dokter verstond de woorden heel goed. En niet alleen dat, maar het bleek, dat hij de taal van Si Boeroeng bijna evengoed sprak als hij zelf. Bijna, niet helemaal, natuurlijk, want Javaans lijkt een beetje op zingen, en dat kon de dokter niet."¹⁴¹ De moeder van Widjojo vertrouwt witte dokters echter niet: "Ze mompelde: -De blanke dokters kennen de geneeskrachtige kruiden niet en de geheimzinnige bezweringen kunnen ze niet uitspreken. Blanke dokters zijn goed voor blanke mensen, maar voor ons weten ze lang niet altijd raad."¹⁴² Dit kan gezien worden als een vorm van "oriëntalisme", de Indische geneeskunde wordt getekend door mysterie en geheimzinnigheid en uiteindelijk ook als irrationeel;

¹⁴¹ S. Franke, *Si Boeroeng; Bij de Javaanse vogelnestjesplukkers* (Haarlem 1946) 27.

¹⁴² Franke, *Si Boeroeng*, 33.

Widjojo geneest uitstekend in handen van de Europese dokter. Dat de dokter niet kan zingen wordt als vanzelfsprekend geschetst, het past niet bij zijn rationele, voorname personage. Door de witte Europeaan het podium te laten betreden als behulpzame opzichter en dokter, wordt hun aanwezigheid gerechtvaardigd. De witte Nederlander is er om te helpen, de Javanen profiteren van zijn aanwezigheid.

In de desa (1949)

In de desa is gericht tot een jonger publiek dan de andere boeken van S. Franke. Waar de protagonisten in zijn andere boeken allen rond de tien jaar oud zijn, verslaat *In de desa* de avonturen van een vijfjarige tweeling, Tjinta en Soeka. Het boek is daarnaast vierkant en toont meer als een prentenboek, al is het enkel voorzien van kleine tekeningetjes en bevat het veel tekst. Tjinta en Soeka beleven allerlei avonturen op de dessa rond hun huis, vaak met dieren. Als hun vader aan het werk is mogen zij de melk rondbrengen naar mevrouw van Dongen en de dokter. Ook brengen zij jonge katjes naar mevrouw van Dongen en de dokter als een cadeau. Soeka moet uiteindelijk met de hadji mee naar Koranschool, Tjinta blijft thuis bij hun moeder.

Thema's

Aangezien het boek voor een jonger publiek is bedoeld dan de rest van Frankes oeuvre wijkt het qua thematiek ook af. Er is geen noodlottige gebeurtenis aan het begin van het boek en het heeft geen expliciete antiracistische boodschap.

Nederlandse personages

De enige Nederlandse personages in het boek zijn mevrouw van Dongen, haar dochter Elsa, de dokter en diens vrouw. De Nederlandse personages hebben weinig invloed op de loop van het verhaal, maar hebben nog wel duidelijk aanzien. Als Tjinta en Soeka mevrouw van Dongen voor het eerst zien kunnen ze niet spreken, “want de blanke dame was zo mooi en zo voornaam.” De Nederlanders tonen zich behulpzame buurtbewoners, ze nemen geen

autoritaire posities in. Dit wordt extra benadrukt door de komst van de hadji die Soeka meeneemt naar de Koranschool: de machtsverhoudingen veranderen.

Hoofdstuk 3- perceptie van het Zelf in Frankes verhalen

De moraal en de thema's in Frankes verhalen

De opbouw in veel van de verhalen van Simon Franke is nagenoeg gelijk. De hoofdpersoon leeft vredig in een paradijselijk landschap, tot er iets ergs gebeurt waardoor hij opzoek moet naar een nieuwe manier van leven. Het landschap wordt geësthetiseerd en getoond als paradijselijk, maar de seeing-man ontbreekt, de protagonist die het aanschouwt en het idee geeft er thuis te horen is immers steeds een geboren Indonesiër. Echter maken de boeken hiermee de koloniale onderneming wel degelijk logisch, ze rechtvaardigen de koloniale onderneming door Nederlands-Indië te tonen als een volmaakt paradijs. Het paradijs is echter steeds maar even de realiteit, daarna volgt een ramp.

Si Taloe krijgt te maken met een vulkaanuitbarsting, Djojo een natuurramp, Nina verliest haar dwergheert, Si Ardjoes vader moet hun Buffel verkopen na een slechte oogst, Juul's vader overlijdt plotseling en Si Boeroengs ouders hebben ernstige schulden bij een Chinees. Enkel in *In de desa* gebeurt geen ramp aan het begin van het boek, wat vermoedelijk komt doordat het boek over de vijfjarige tweeling Tjinta en soeka voor een jonger publiek bedoeld is. Na de ramp moeten de protagonisten aan het werk om geld te verdienen, om te kunnen studeren, of om hun verloren dier terug te krijgen. Dit is veelal het punt waar de Nederlanders het verhaal betreden, in vrijwel alle gevallen als werkgever. Hier verplaatst het verhaal zich, in de woorden van Mary Louise Pratt, naar de zogeheten contactzones: sociale ruimtes waar uiteenlopende culturen elkaar ontmoeten, vaak in zeer asymmetrische relaties van overheersing en ondergeschiktheid.¹⁴³ Van de Nederlandse personages die bij naam genoemd worden in de boeken, hebben enkel de familie van de roerganger in *Djojo uit de Kampong* en de jongeren waarmee Juul op school zit en studeert geen direct gezag over de hoofdpersoon. Si Taloe werkt voor de familie van de resident, Djojo voor de kapitein op de boot naar Amsterdam, In *Kantjil, het dwergheertje* is het enige Nederlandse personage de

¹⁴³ Pratt, *Imperial*, 7.

controleur, Si Ardjoe werkt voor de familie Van der Loo, Si Boeroeng krijgt koffiebonen van de opzichter, Widjojo wordt geholpen door de dokter en in *In de Desa* brengt de tweeling melk naar mevrouw Van Dongen en haar dochter en de dokter. Toch wordt duidelijk dat het niet deze autoriteit voortkomend uit de werkgever-werknemer of patiënt-dokter verhouding is die de doorslag geeft in de gevoelde afstand, de primaire grammatica van verschil is ras. Dit wordt in meerdere scenes duidelijk, zoals wanneer Si Boeroeng zich richt tot de dokter: “- Naar het ziekenhuis? Vroeg Si Boeroeng. En hij begreep zelf niet, hoe hij zo maar het woord had durven richten tot den blanken Heer.”¹⁴⁴ Si Boeroeng is “schuw voor blanken mensen, daar kon hij niets aan doen,”¹⁴⁵ dat het een dokter betreft lijkt secundair. Ook Si Taloe tolereert de pesterijen van Willem omdat Willem Europees is, niet omdat hij de zoon van zijn baas is: “O, als Willem geen Europeesche jongen geweest was, maar de gelijke van Si Taloe, dan zou hij er zo goed niet afgekomen zijn. Want Si Taloe was volstrekt niet laf. Hij verdroeg dat alles, niet omdat hij bang voor Willem was, maar omdat hij meende, dat ’t nu eenmaal zo hoorde.”¹⁴⁶ Maar Europees is niet de leidende grammatica. In *Sinjo-Juul* komt haarscherp naar voren dat hij, ondanks het feit dat hij voor de wet Europees is, niet echt bij de witte mensen hoort, Juul valt tussen de culturen in: “Het hinderde Juul wel, dat hij eigenlijk geen van beide was, geen Javaan en ook geen blanke.”¹⁴⁷ Maar als ras de primaire organiserende grammatica is, welke eigenschappen zijn er dan verbonden aan de witte Nederlander op Java?

Fysieke en uiterlijke eigenschappen

Bij de bestudering van de fysieke en uiterlijke eigenschappen en uiteindelijk de karaktereigenschappen, komt het interactieve web van ras, gender en klasse naar voren, waar Gloria Wekker voor pleit en dat intersectioneel onderzocht dient te worden. Witheid heeft verschillende connotaties afhankelijk van gender, en klasse: witheid toont zich op een andere

¹⁴⁴ Franke, *Si Boeroeng*, 27.

¹⁴⁵ Franke, *Si Boeroeng*, 26.

¹⁴⁶ Franke, *Si Taloe*, 153.

¹⁴⁷ Franke, *Sinjo-Juul*, 20.

manier bij de witte Nederlandse resident, dan bij het witte Nederlandse meisje, anders bij de witte mannelijke matroos dan bij de witte huisvrouw. Om deze intersectionele aanpak van invulling te voorzien zal ik mij dus niet alleen richten op de wijze waarin witheid naar voren komt in het werk van S. Franke, maar ook op de verschillen tussen hoe witheid getoond wordt bij verschillende genders en klassen.

Volgens Richard Dyer is mensen representeren, lichamen representeren.¹⁴⁸ In het geval van de bestudering van witheid geldt dit niet enkel voor de huidskleur, maar ook voor de kleding. In de boeken van Simon Franke worden Nederlandse figuren vaak neergezet als voornaam en deftig, vrijwel altijd gehuld in het wit. In *Si Taloe, de dessajongen* komt dit naar voren in de beschrijving van de gasten van de resident: Verscheidene heeren in witte pakken en ronde, witte hoeden, en prachtig gekleede dames logeerden in het witte huis.¹⁴⁹ Ook als Si Taloe medelijden krijgt met Willem, als deze een standje krijgt, gaat de aandacht naar Willems kleding: “Hij merkte wel, dat Willem er niet al te best afkwam. Hij zag, hoe zijn plaaggeest daar aan zijn knopen stond te frommelen en hoe zijn gezicht vertrok. Het huilen stond hem nader dan het lachen. Si Taloe kreeg medelijden met hem. ’t Was ook wel zielig, zooals hij daar stond in zijn mooie, witte pakje en met gebogen hoofd.”¹⁵⁰ In een korte beschrijving van een situatie waarin Djojo bijna gebeten wordt door een hondje ligt de nadruk ook erg op dit aspect van de Nederlanders: Midden in de salon, op het dikke zachte tapijt, spelen fijn geklede kinderen. [...] Maar een klein sierlijk meisje, met een fijn geplooid wit kanten jurkje aan, roept het woedende hondje terug en beknort het.¹⁵¹ Dat de Nederlanders veelal in het wit gekleed zijn is geen keuze van de auteur, maar reflecteert een realiteit en een geschiedenis. Kleding is al lange tijd een belangrijk medium voor het onderhandelen over culturele verschillen. Kledingstukken bieden een manier om verre culturen op te nemen in bekende kaders, of om juist culturele verschillen te benadrukken, de culturele identiteit te versterken door het contrast met de Ander te accentueren. Tijdens de

¹⁴⁸ Dyer, *White*, 14.

¹⁴⁹ Franke, *Si Taloe*, 105.

¹⁵⁰ Franke, *Si Taloe*, 177.

¹⁵¹ Franke, *Djojo*, 99.

vroege kolonisatie in Nederlands-Indië, in het midden van de 17e eeuw, droegen Nederlandse vrouwen Europese kleding, met rotanframe onder hun hoepelrok.¹⁵² Sinds de 18e eeuw droegen ze thuis echter de lange kebaya (een traditionele Indische blouse-jurk combinatie) en batik sarong (omslagdoek) en enkel Europese kleding als ze de vrouw van een hoge ambtenaar bezochten of een mis in de kerk bijwoonden.¹⁵³ In het begin van de 19e eeuw, onder Brits gezag, werden de kebaya en batik sarong echter beschouwd als onfatsoenlijk, omdat ze teveel op ondergoed zouden lijken.¹⁵⁴ Toen de Nederlanders echter weer aan de macht kwamen droegen de Nederlandse vrouwen weer de kebaya en batik sarong, omdat deze handiger waren om te gebruiken in het vochtige, hete tropische land dan de Europese jurken. Toch werd dit nog als vernederend beschouwd, dus werd er een andere manier gezocht om het verschil aan te geven met de inheemse bevolking: duurdere witte stoffen, geïmporteerd uit Europa.¹⁵⁵ Voor veel Indonesiërs was de kleur wit de kleur van rouw, maar het had geen negatieve associatie voor de Nederlanders.¹⁵⁶ Wit werd door hen juist geassocieerd met reinheid, zuiverheid en heiligheid.¹⁵⁷ Daarnaast was wit comfortabel in de tropen, aangezien het minder zon opnam. Dat wit een kleur is die geassocieerd wordt met positieve kwaliteiten komt duidelijk naar voren in de boeken van S. Franke: bij mannen verschaft het aanzien, bij vrouwen schoonheid en onschuld.

In *Djojo uit de kampong* is kleding een manier om de afstand te tonen tussen Djojo en de deftige mensen op het schip. Het Nederlandse meisje draagt een “fijn geplooid wit kanten jurkje”, Djojo draagt een Badjoe (een Indisch mouwvest) en soms een kain (een lendenkleed) en een hoofddoek.¹⁵⁸

Als Nina iets wil kopen in een winkel in *Kantjil, het dwerghertje*, wordt deze tegenstelling nog explicieter benoemd: “Er was een voorname Europese dame met een

¹⁵² Christine Claudia Lukman, Yasraf Amir Piliang en Priyanto Sunarto, ‘Kebaya Encim as the Pehnomenon of Mimicry in East Indies Dutch Colonial Culture,’ *Arts and Design Studies* 13 (2013) 15-22, aldaar 16.

¹⁵³ Lukman e.a., ‘Kebaya,’ 16.

¹⁵⁴ Lukman e.a., ‘Kebaya,’ 16.

¹⁵⁵ Lukman e.a., ‘Kebaya,’ 16.

¹⁵⁶ Lukman e.a., ‘Kebaya,’ 16.

¹⁵⁷ Lukman e.a., ‘Kebaya,’ 21.

¹⁵⁸ Franke, *Djojo*, 99.

sierlijke, witte japon aan, die allerlei dingen bestelde. Ze had een Javaansen huisjongen bij zich, die al de voorwerpen, die ze kocht, te dragen kreeg. Niemand nam enige notitie van het meisje. Ze zag er ook helemaal niet opvallend uit in haar eenvoudige, donkerblauwe sarong en kabaja.”¹⁵⁹ Als Nina Kantjil verliest en daar zo van slag van is, ziet ze een Europeaan bijna niet: “En ze zou bijna vergeten hebben neer te hurken, toen een blanke, in stijf gestreken witte kleren, haar voorbij wandelde.”¹⁶⁰ Ook hier komt het wit terug in de omschrijving van de huizen en de kleding van de assistent-resident: “Nu was hij in de stad. In de Europese wijk. Grote, witte huizen, die midden in sierlijke tuinen stonden. Voor een heel groot huis stond de auto, die hij straks gezien had. De in ’t wit geklede heer, dien hij achterover in de kussens had zien liggen, was er niet meer, maar de inlandse chauffeur was bezig de machine af te stoffen.”¹⁶¹

Ook in *Si Ardjoe en zijn buffel* wordt de nadruk gelegd op de voorname witte, Europese huizen: “Si Ardjoe rende door de Europese wijk, waar de witte huizen in de tuinen stonden.”¹⁶² Hetzelfde geldt voor het huis van de opzichter in *Si Boeroeng, bij de Javaanse volgelnestjesplukkers*: De opzichter nam hen mee naar een luchtige schuur, die achter een voornaam, wit huis stond en opgepropt was met vers gedroogde koffiebonen. Wit komt hier ook weer terug in diens kleding, in dit geval zijn helm: “Hij was een forse Europeaan met wijduitstaande zeiloren en lichtgeel haar. Maar daar zag je niet veel van, want daar bovenop stond een witte helm. Onder de helmklep uit lachten een paar lichtblauwe ogen, en daaraan kon je zien, dat hij wel een bulderbast was, maar een goeierd ook.”¹⁶³ De op geld beluste Arabier waar Si Ardjoe voor werkt woont echter ook in een wit huis. Wit lijkt meer een onderscheid te maken tussen de Indonesische hoofdpersonen en de andere figuren, dan dat wit enkel verbonden is aan de Europees. Zo wordt een Chinese vader van een vriend van Juul in *Sinjo-Juul* beschreven als: “Hij was een zeer deftige verschijning, in zijn witte pak.”¹⁶⁴ Wit

¹⁵⁹ Franke, *Kantjil*, 187.

¹⁶⁰ Franke, *Kantjil*, 130.

¹⁶¹ Franke, *Kantjil*, 133-34.

¹⁶² Franke, *Si Ardjoe*, 87.

¹⁶³ Franke, *Si Boeroeng*, 30-31.

¹⁶⁴ Franke, *Sinjo-Juul*, 238.

lijkt zodoende vooral een verband te houden met deftig, een deftige uitstraling die zich niet beperkt tot de Nederlanders. Naast het predicaat 'deftig', lijkt wit ook verband te houden met puur en schoon, zoals ook Gré wordt beschreven: "Op de weg stond Gré, in een helderwitte jurk en witte schoentjes."¹⁶⁵ Ook in *In de desa* komt de kleur weer meerdere keren terug om personages of huizen te tonen als deftig en voornaam, zoals bij de beschrijving van de dokter: "Hij droeg een prachtige, gebatikte slaapbroek en een verblindend wit jasje. Boven die witte kabaja was zijn grote witte hoofd."¹⁶⁶ In dezelfde passage wordt het huis van de dokter tweemaal beschreven als groot en wit en ook het huis van mevrouw van dongen wordt tweemaal beschreven als groot en wit.

De enige keer dat er Nederlandse personages ten tonele verschijnen die niet voornaam en deftig zijn, is als Djojo op de boot naar Amsterdam werkt:

Er is een heleboel te zien en te beleven voor hem. Allemaal vreemde dingen. Zo ziet hij b.v. dat de blanke mensen ook hard moeten werken. Dat heeft hij nooit geweten en ook nooit kunnen geloven. Hij dacht altijd dat blanke mensen nooit werkten. En nu ziet hij de zwarte stokers en de verweerde matrozen. Hij is er een beetje beduusd van. Het is alles zo anders dan hij gewend is. Hij vindt het erg vreemd dat er niemand is om de bedden op te maken en om het eten te brengen; om de kleren te borstelen en de schoenen te poetsen.¹⁶⁷

We zijn hier echter niet meer in de koloniale werkelijkheid op Java. Wat de sociale achtergrond in de metropool ook was, in Indië werden Nederlanders automatisch onderdeel van de hegemoniale kolonisatieklasse. In de boot op weg naar Amsterdam heeft witheid al weer een andere betekenis dan op Java. Vrijwel alle andere Nederlandse personages, die op Java wonen, tonen zich deftig en voornaam en lijken niet veel om handen te hebben (de njonja's zitten veelal in stoelen in de tuin, witte kinderen spelen of treiteren vooral en de resident schrijft veel, maar komt zijn kamer zelden uit). Maar in hoeverre schetst Franke hiermee ook het karakter van de witte mens? Zijn de Nederlanders lui en laf of juist rechtvaardig en moedig? Vertegenwoordigen Willem, Ton en Teun de Nederlanders met hun pesterijen of is de Nederlander juist de rechtvaardige resident, de controleur, de dokter, de roerganger en mijnheer de Groot?

¹⁶⁵ Franke, *Sinjo-Juul*, 231.

¹⁶⁶ S. Franke, *In de desa* (Haarlem 1949) 69.

¹⁶⁷ Franke, *Djojo*, 103.

Karaktereigenschappen

In zijn beschouwing op *Si Taloe, de desajongen* merkt Peter van Zonneveld op dat goed en kwaad over het algemeen gelijkelijk over de verschillende bevolkingsgroepen verdeeld zijn.¹⁶⁸ Dit is niet enkel het geval voor Si Taloe de desajongen, over het algemeen zijn er zowel slechte als goede Nederlanders in de boeken van Franke terug te vinden en hetzelfde geldt voor de Javanen.

In het spiegelpaleis van S. Franke is naast de Ander ook een rol weggelegd voor de andere Anderen, te weten de Arabieren en de Chinezen. Waar de goede en slechte rollen redelijk verdeeld zijn over de Nederlandse en Indonesische personages, kan hetzelfde niet gezegd worden over de Arabische en Chinese personages. Waar de wijdverspreide antiracistische boodschap in het werk van Franke steeds probeert te tonen dat de Javaanse protagonist niet onderdoet voor de Nederlander, is de boodschap bij de andere Anderen volledig afwezig. Zowel de Chinezen als de Arabieren worden keer op keer aangehaald als gewetenloos en geldbelust en tonen zich uiterst opportunistisch. In elk boek waar een Chinees personage het toneel betreedt, met uitzondering van *Sinjo-Juul*, is het in de rol van zakenman of schuldeiser. In de enkele gevallen dat de Chinees kan worden terugbetaald of tot de orde wordt geroepen is dit na tussenkomst van een Nederlands personage, die de banden tussen de Chinese cultuur en de Indonesische probeert te versterken en geschillen oplost. Zo toont de Nederlander zich als beschermheer van de Javanen in de boeken van Franke, door van de Chinese en Arabische personages de schurken van het verhaal te maken. Met het geld van zijn werk voor de familie van de resident kan Si Taloe de Chinees, die op het geld van de familie uit is, terugbetalen. De Chinees in *Djojo uit de kampong* laat hem als djongos op een Hollandse mailboot werken, waarna de familie van de Nederlandse roerganger goed voor hem zorgt. In *Kantjil, het dwerghertje* bepaalt de Nederlandse controleur dat het hertje onrechtmatig door de Chinese familie is meegenomen, waarna de culturen dichter bij elkaar komen. In *Si Ardjoe en zijn buffel* verkoopt de Chinees de buffel aan een Arabier, waarna Si

¹⁶⁸ Zonneveld, 'De schrijver,' 47.

Ardjoe de buffel terugkrijgt van de Nederlandse familie van der Loo. In *Si Boeroeng, bij de Javaanse vogelnestjesplukkers* helpt een Nederlandse Dokter Widjojo, waardoor er uiteindelijk genoeg geld verdient wordt om de Chinees terug te betalen. De andere Anderen worden telkens ingezet om te tonen hoe gezaghebbend, rechtvaardig en beschermend de witte Nederlander is, terwijl het tegelijkertijd de autonomie van de Javaan ondermijnt: zonder de Nederlanders zouden ze leiden onder de Arabieren en de Chinezen. Ten aanzien van de Javaanse personages hebben veel van Frankes boeken echter een actieve antiracistische boodschap: mensen zijn gelijk ongeacht hun kleur, het is enkel de kleur van het karakter dat telt. Maar welke kleur heeft het karakter van de witte mensen in zijn verhalen, welke personages geven inzichten in Frankes representatie van het Zelf, van de Nederlander in Nederlands-Indië?

Aangezien de boeken vrijwel allemaal verteld worden vanuit de Indonesiërs, zijn er vaak maar een paar Nederlanders per boek die bij naam of functie worden genoemd. In *Si Taloe* zijn dit de resident, zijn vrouw en zijn zoon, Willem; in *Djojo uit de kampong* zijn dit de roerganger, zijn kinderen, Jan, Jopie en Greta, en zijn vrouw, die enkel moeder genoemd wordt; in *Kantjil, het dwerghertje* is dit de controleur; in *Si Ardjoe en zijn buffel* is dit de familie van der Loo, in *Sinjo-Juul* zijn dit mijnheer Berger, de jongeren uit Juuls klas en de studenten in Amsterdam en tot een bepaalde mate oom Derx en tante Emilie, die half-Europees zijn en zich Europees voordoen. In *Si Boeroeng bij de Javaanse volgelnestjesplukkers* zijn dit de dokter en de opzichter en in *In de desa* zijn dit mevrouw van Dongen, haar dochter Elsa, de dokter en zijn vrouw.

Enkele patronen worden duidelijk als deze personages bij elkaar worden gevoegd, motieven die wijzen naar de visie op de Nederlander. De rollen die door Nederlanders gespeeld worden kunnen teruggebracht worden tot vier verschillende archetypes: de vaderfiguur die streng, doch rechtvaardig is, de aardige, behulpzame vrouw, die een kind om zich heen heeft lopen en weinig omhanden lijkt te hebben, de jongen, die pest en de protagonist als minder ziet vanwege diens huidskleur en het meisje, onschuldig en puur. Dit “traditionele” Nederlandse gezin toont als het ware de verschillende facetten van het Zelf, zoals het te vinden is in het

werk van S. Franke.

De Nederlander is een pestkop, die beter zou moeten weten en bijgestuurd kan worden, in de vorm van Willem, Teun en Ton. Hoewel deze personages worden veroordeeld door zowel de andere (wijzere) personages als de loop van het verhaal, de rechtvaardigheid overwint, ondervinden zij over het algemeen weinig echte consequenties, naast af en toe een standje. Dat de oudere, wijzere personages dit gedrag afkeuren doet het ook lijken alsof het hier om kwajongens streken gaat, de racistische Nederlander in de boeken van S. Franke is altijd jong, de volwassen personages weten wel beter. Daarnaast is de pestende persoon altijd een jongen, de meisjes bemoeien zich niet met de pesterijen, op Gré van der Horst na, die het zichtbaar afkeurt.

De Nederlander is een onschuldig meisje, in de vorm van Greta, Jopie, Liesje, Gré en Elsa. Greta wordt meerdere keren genoemd omdat ze “zo rinkelend kan lachen”, “ze lacht met haar zilveren stemmetje, zodat het door de bevroren straat rinkelt”.¹⁶⁹ Jopie aanschouwt vooral, zij blijft met moeder achter het raam kijken naar de sneeuwpret buiten.¹⁷⁰ Liesje, de dochter van meneer en mevrouw van de Loo, is ook het toonbeeld van onschuld: “Liesje luisterde naar hem, hoewel ze hem maar half verstond, en soms lei ze haar hand op zijn schouder en vertelde hem een verhaal, waarvan hij geen woord begreep, maar dat hij toch heel mooi vond, omdat zijn kleine vriendinnetje het hem vertelde.”¹⁷¹ Het enige jonge, vrouwelijke personage dat een eigen mening verkondigt en soms tegen haar omgeving ingaat is Gré van der Horst, in *Sinjo-Juul*. Als Juul vecht met Ton en zijn broer, veroordeelt Gré dit: “Dat is gemeen,” riep Gré van der Horst. Verachtelijk keerde ze zich van de groep af. “Bah, wat laf; twee tegen een.”¹⁷² Dit is echter het enige jonge, vrouwelijke personage dat een moreel oordeel kenbaar maakt. Voor de rest zijn de Nederlandse meisjes in de boeken van S. Franke passieve toeschouwers. Elsa speelt vooral op het erf van mevrouw van Dongen en wordt vooral genoemd omdat haar blonde krullen zo leuk om haar hoofd dansen.

¹⁶⁹ Franke, *Djojo*, 128, 139.

¹⁷⁰ Franke, *Djojo*, 129.

¹⁷¹ Franke, *Si Ardjoe*, 137.

¹⁷² Franke, *Sinjo-Juul*, 129.

De Nederlander is ook een aardige, behulpzame vrouw, met weinig omhanden en een spelend kind in de buurt, in de vorm van de vrouw van de resident, de vrouw van de roerganger, moeder genoemd, mevrouw van der Loo, mevrouw van Dongen en de vrouw van de dokter. Opvallend is ook veel van deze vrouwen in deze boeken geen naam hebben, ze worden enkel (deftige) mevrouw, njonja of moeder genoemd. De beschrijvingen van deze vrouwen heeft vaak een sterke nadruk op hun deftigheid en schoonheid, wat enkel weggelegd lijkt voor de Europese vrouwen. Het explicietste voorbeeld hiervan is de beschrijving van mevrouw van Dongen in *In de desa*: “Tjinta en Soeka konden niet spreken, want de blanke dame was zo mooi en zo voornaam. Ze had prachtige, blonde krullen en die danste om haar oren.”¹⁷³ Een vergelijkbare beschrijving is er van de vrouw van de dokter: Uit het huis kwam een heel deftige dame. Ze had een prachtige, gebloemde japon aan en haar haren waren even wit als die van den dokter, maar ze krulde niet. Aan haar vinger fonkelde een diamant in een gouden ring en een schone bloem bloeide op haar borst.”¹⁷⁴ De vrouwen lijken niet te werken en zitten voornamelijk te lezen of te haken, vaak met een kind in de buurt, zoals de eerste ontmoeting met mevrouw van der Loo: “Die zat in de galerij, in een rieten stoel, bij een marmeren tafeltje. Ze las in een boek en een meisje van vijf jaar speelde in haar nabijheid.”¹⁷⁵ De witte vrouw is net als het meisje passief, lijkt een schakel tussen haar man en het personeel, maar heeft nauwelijks invloed op de loop van de boeken.

Tenslotte is de Nederlander een vaderfiguur, streng doch rechtvaardig, in de vorm van de resident, de roerganger, de politieagent, de controleur, mijnheer van der Loo, oom Derx, mijnheer de Groot, mijnheer Berger, de dokter en de opzichter. In veel van deze gevallen toont de vaderfiguur zich ook als een redder in nood. Hij toont zijn moed, oog in oog met een wild dier: De resident schiet de tijger dood die de inheemse bevolking lastig valt, Derx doodt een panter die de streek onveilig maakt en mijnheer van der Loo schiet met geweer ten hulp als Si Ardjoe bijna wordt opgegeten door een krokodil. Dit bevestigt hun functie als toezichhouders die het land veiliger maken, iedereen is beter af. Zij zijn tevens het

¹⁷³ Franke, *In de Desa*, 59.

¹⁷⁴ Franke, *In de Desa*, 67.

¹⁷⁵ Franke, *Si Ardjoe*, 134.

morele gezag, de antiracistische boodschap die in veel van Frankes boeken terug te vinden is, wordt in de eerste plaats door middel van hen overgebracht. De resident geeft Willem een standje, waarin hij expliciet laat blijken dat de kleur van de huid niet belangrijk is:

‘Jij had eigenlijk vannacht in de gevangenis ontmoeten, inplaats van dien jongen,’ begon de resident en hij sloeg daarbij met zijn vuist op de tafel, dat 't dreunde. ‘Schaam jij je niet, om een knecht, die niets terugdoen mag, zoo te treiteren en te tergen. Foei, je valt me vreeselijk tegen, Willem! Dat had ik niet van je gedacht. Vind je het zoo'n heldendaad, zoo'n arme jongen, die hier ver van huis zijn brood moet verdienen, het leven zuur te maken? Of denk je soms, dat hij 't niet voelt, omdat hij een andere kleur heeft dan jij, en een andere taal spreekt. Stel je zelf in zijn plaats,’ zei de resident met zachter wordende stem. ‘Hoe zou jij zoo'n behandeling vinden?’¹⁷⁶

Hetzelfde geldt voor de politieagent, die Teun van de groenteboer op zijn plaats zet in *Djojo uit de kampong*:

Omdat die jongen er anders uitziet dan jullie, hou je hem voor de gek. Bah ! wat flauw en laf ! Je moest je schamen, grote lummel die je bent. Een jongen die hier vreemd is en jullie niet eens verstaan kan. Als jij zelf eens in de vreemde was hè, en je werd zo behandeld, hoe zou jij dat vinden? Bah, wat laf !¹⁷⁷

Ook in *Sinjo-Juul* zit een dergelijke speech vanuit een man met gezag, in dit geval de docent, mijnheer de Groot:

“Zwart, bruin of blank,” vind jij dat van zo groot belang, Juul?” De jongen keek zijn leraar met grote ogen aan. “U dan niet?” “Het zit dieper, Juul. De kleur van de huid doet er niets toe en ook niet de taal, welke iemands moeder spreekt. Het komt aan op karakter. Als dat maar van de goede kleur is, dan is het in orde.”¹⁷⁸

De vaderfiguur corrigeert op deze wijze de pestende jongen. Waar de jonge mannelijke Nederlander zich nog racistisch uitlaat lijkt de oudere, wijzere Nederlander wel beter te weten.

Perceptie op het Zelf na de Japanse bezetting

Er kan echter nog een ander onderscheid gemaakt worden: waar de vaderfiguur voor de Japanse bezetting en Indonesische onafhankelijkheidsstrijd nog een direct gezag heeft over de protagonist, als werkgever of overheidsbeambte, neemt de vaderfiguur na de Japanse bezetting de vorm van een behulpzame persoon, zonder direct gezag, als dokter of

¹⁷⁶ Franke, *Si Taloe*, 176.

¹⁷⁷ Franke, *Djojo*, 137.

¹⁷⁸ Franke, *Sinjo-Juul*, 160.

sympathieke opzichter.

Witheid toont zich dus op verschillende wijze. Waar de Nederlandse witte vrouwen passief zijn en vooral beschreven worden om hun schoonheid of onschuld te belichten, gaat witte mannelijkheid gepaard met zowel de pesterijen van de jongens als de rechtvaardigheid van de oudere vaderfiguren. Na de Japanse bezetting verdwijnt de macht van de witte Nederlander uit de kinderboeken, hoewel de aanwezigheid nog steeds niet ter discussie komt. De Nederlander komt dan enkel nog naar voren als behulpzame buurtgenoot. Langzaam verdwijnt de invloed van de Nederlander op de loop van de verhalen. In *Geveugelde paarden; Indonesische legenden* uit 1953 is de Nederlander volledig van het toneel verdwenen.

Conclusie

Aan de hand van de Indische jeugdliteratuur geschreven door S. Franke tussen 1931 en 1949 is onderzocht hoe er naar het Zelf wordt gekeken, naar de witte Nederlander. Aangezien de boeken vanuit de Javaanse Ander zijn geschreven, tegen de achtergrond van snel veranderende machtsstructuren, met vele verschillende Nederlandse personages, wordt een volledig beeld geschetst van hoe de Nederlander zichzelf zag op Nederlands Indië. Dat juist kinderboeken hier een uitermate geschikte bron voor zijn heeft meerdere redenen: kinderboeken onthullen de opvattingen van de volwassenen in een klare taal, zijn in de regel trendvolgend en ze kunnen gezien worden als een kanaal waardoor de bevolking in het thuisland kennis kon maken met de koloniale activiteiten. Tevens is het een bron van informatie die nog weinig is gebruikt, zeker in combinatie met recentere ideeën uit de *postkoloniale studies* en *whiteness studies*.

Het oeuvre van S. Franke is een geschikte casus aangezien de gepubliceerde titels samenvallen met enerzijds de hoogtijdagen van de Indische jeugdliteratuur en anderzijds snel veranderende machtsstructuren, die een inkijk geven in de visie op het Zelf en witheid, dat immers geen transhistorische essentie heeft, maar afhankelijk is van ruimte en tijd. Hoewel postkoloniale studies een contra-hegemoniale insteek heeft die de nadruk legt op de

gemarginaliseerde raciale, etnische en culturele identiteiten, betekent dit in praktijk dat er relatief weinig ruimte besteed kan worden aan de dominante koloniale culturen als raciale en etnische groepering, waardoor witheid weer normaal, onzichtbaar en tot de norm wordt verheven.¹⁷⁹ Daarnaast is de toepasbaarheid van de teksten uit een primair Engelstalig studiegebied problematisch, hetgeen er gedeeltelijk debet aan is dat de Nederlandse koloniale situatie minder bestudeerd is ten opzichte van de Britse koloniale situatie.¹⁸⁰ Concepten van het postkolonialisme zijn nodig om dit aspect van de geschiedenis volledig in kaart te kunnen brengen, maar het gebied bevindt zich als het ware in de blinde hoek van postkolonialisme.

Als *Si Taloe, de dessajongen* verschijnt in 1931, bevindt Nederlands-Indië zich in tijden van voortschrijdende politieke polarisering en opkomende nationalistische onafhankelijkheidsbewegingen. *In de desa*, het laatste Indische jeugdboek van S. Franke met Nederlandse personages, verschijnt in het jaar van de soevereiniteitsoverdracht aan de Republiek Indonesië.¹⁸¹ In vrijwel alle verhalen van S. Franke komt de protagonist in aanraking met Nederlanders nadat het noodlot heeft toegeslagen. De Nederlander manifesteert zich niet enkel als werkgever, vaak is hij tevens redder in nood. Niet alleen tegen de gevolgen van natuurrampen beschermt de Nederlander, ook tegen de andere Anderen, de Chinezen en Arabieren die op het geld van de Javaan uit zijn. Hoewel goed en kwaad over het algemeen eerlijk over de Nederlanders en Javanen verdeeld is, valt wel op dat de rechtvaardige oudere man altijd een Nederlander is. Waar de jongere Nederlanders pestkoppen kunnen zijn, zijn de oudere Nederlanders op machtsposities zonder uitzondering rechtvaardig. De witte Nederlanders zijn tevens vaak in wit gehuld, een kleur die voor veel Indonesiërs wordt vermeden door de associatie met rouw. Bij mannen en jongens versterkt dit het aanzien, bij vrouwen en meisjes de schoonheid en onschuld. De Nederlander komt in de boeken naar voren als “traditioneel gezin”: de vaderfiguur die streng, doch rechtvaardig is, de aardige, behulpzame vrouw, die een kind om zich heen heeft lopen en weinig omhanden lijkt te hebben, de jongen, die pest en de protagonist als minder ziet vanwege diens

¹⁷⁹ López, *Postcolonial*, 11.

¹⁸⁰ Boehmer en Gouda, ‘Postcolonial,’ 39.

¹⁸¹ Burgers, *De garoeda*, 671.

huidskleur en het meisje, onschuldig en puur. Witheid toont zich dus verschillend, afhankelijk van gender en leeftijd. In de boeken verschenen na de Japanse bezetting verdwijnt de gezaghebbende Nederlander langzaam van het toneel en wordt vervangen voor behulpzame buurtbewoners. Hun aanwezigheid blijft echter vanzelfsprekend, al beïnvloeden zij het verhaal niet langer.

In de loop van dit onderzoek zijn enkele verdere onderzoeksrichtingen naar voren gekomen. Waar dit onderzoek zich heeft gericht op het corpus van een enkele auteur, kan in de toekomst vergelijkend onderzoek gedaan worden. In hoeverre verschilde de visie op het Zelf van de sociaaldemocraat S. Franke bijvoorbeeld van auteurs die zich in een andere politieke zuil bevonden? Tonen kinderboeken een geheel andere visie op het Zelf dan boeken uit dezelfde periode bestemd voor volwassenen? Hoe verhouden de kinderboeken door Nederlandse auteurs vervaardigd zich tot boeken van Indonesische auteurs? Tevens zou er door middel van een intersectionele aanpak gekeken kunnen worden naar andere kruispunten op de aslijn ras, bijvoorbeeld in boeken waar religie of seksualiteit een prominentere rol spelen.

Door de blik op het witte Zelf te richten bevindt deze zich niet langer in de schaduw, verstoken van kenmerken, normaal en onzichtbaar. Het wordt een categorie die er net zozeer toe doet en gezien kan worden, met eigen predicaten en impliciete veronderstellingen. Jeugdliteratuur toont zich hier een uiterst bruikbare bron, aangezien ze de heersende normen en waarden in een bepaalde periode vertegenwoordigen.

Bibliografie

Primaire bronnen

Franke, S. *Si Taloe, de dessajongen* (Alkmaar 1931).

Franke, S. *Djojo uit de kampong* (Amsterdam 1935).

Franke, S. *Kantjil, het dwerghertje* (Alkmaar 1936).

Franke, S. *Si Ardjoe en zijn buffel* (Amsterdam 1938).

Franke, S. *Sinjo-Juul* (Amsterdam 1939).

Franke, S. *Si Boeroeng, bij de Javaanse vogelnestjesplukkers* (Haarlem 1946).

Franke, S. *In de desa* (Haarlem 1949).

Secundaire bronnen

Ahmed, Afaf en Hassan Al-Saidi. 'Post-colonialism Literature the Concept of self and the other in Coetzee's *Waiting for the Barbarians: An Analytical Approach.*' *Journal of Language Teaching & Research* 5.1 (2014) 95-105.

Astari, Amalia en Rick Honings. 'Met Ot En Sien Naar Indië.' *Internationale Neerlandistiek* 56 (2018) 2, 99-120.

Boehmer, Elleke en Frances Gouda. 'Postcolonial studies in the context of the 'diasporic' Netherland.' In: Michelle Keown, David Murphy en James Procter. ed. *Comparing postcolonial diasporas* (Londen 2009) 37-55.

Brantas, Gerard. 'De dekolonisatie van Indonesië weerspiegeld in het Nederlandse jeugdboek.' *Indische Letteren* 11 (1996) 74-84.

Brantas, Gerard. 'Het staat er allemaal in'. *Indische jeugdboeken vertellen over de Indische samenleving.* in: Reggie Baay en Peter van Zonneveld (red.), *Indisch-Nederlandse literatuur: dertien bijdragen voor Rob Nieuwenhuys* (Utrecht 1988).

Burgers, Herman. *De garoeda en de ooievaar: Indonesië van kolonie tot nationale staat* (Leiden 2010).

Buur, Dorothée. *Indische jeugdliteratuur: Geannoteerde bibliografie van jeugdboeken over Nederlands-Indië en Indonesië, 1825-1991* (Leiden 1992).

Creve, Piet. 'The neighbour's burdens: De Nederlandse sociaal-democraten en de koloniale ervaring.' *Brood & Rozen* 4 (1999) 2, 254-255.

Daalder, D.L. *Wormcruyt met suycker* (Amsterdam 1950).

Dine, Philip. 'The French colonial empire in juvenile fiction: From Jules Verne to Tintin,' *Historical Reflections/Réflexions historiques* (1997) 177-203.

Doorn, J. A. A. van. 'De sociaal-democratie en het koloniale vraagstuk.' *Socialisme & democratie* 56 (1999) 11, 483-492.

Dyer, Richard. *White: Essays on Race and Culture* (Londen 1997).

Frankenberg, Ruth. *White women, race matters: The social construction of whiteness* (Londen 1993).

Fung, Chang Nam. 'A polysystemist's response to prescriptive cultural relativism and postcolonialism.' *Across Languages and Cultures* 18 (2017) 1, 133-154.

Gouda, Francis. *Dutch Culture Overseas: Colonial Practice in the Netherlands Indies, 1900-1942* (Amsterdam 1995).

Helsloot, Alina. 'Reflections in a Postcolonial Mirror: a Comparative Analysis of Hella Haasse's "Oeroeg"(1948) and "Sleuteloog" (2002)' (2007) Master thesis.

Hiddleston, Jane. *Understanding postcolonialism* (Londen 2014).

Khawaja, Irfan. 'Essentialism, Consistency and Islam: A Critique of Edward Said's Orientalism.' *Israel Affairs* 13 (2007) 4, 689-713.

Locher-Scholten, Elsbeth. 'Orientalism and the rhetoric of the family: Javanese servants in European household manuals and children's fiction.' *Indonesia* 58 (1994) 19-39.

Locher-Scholten, Elsbeth. *Women and the colonial state: essays on gender and modernity in the Netherlands-Indies, 1900-1942* (Amsterdam 2000).

López, Alfred J. ed. *Postcolonial whiteness: A critical reader on race and empire* (New York 2012).

Lukman, Christine Claudia, Yasraf Amir Piliang en Priyanto Sunarto. 'Kebaya Encim as the Pehnomenon of Mimicry in East Indies Dutch Colonial Culture.' *Arts and Design Studies* 13 (2013) 15-22.

Luttikhuis, Bart. 'Beyond race: constructions of 'Europeanness' in late-colonial legal practice in the Dutch East Indies.' *European Review of History: Revue europeenne d'histoire* 20 (2013) 4, 539-558.

Luttikhuis, Bart, and A. Dirk Moses. 'Mass violence and the end of the Dutch colonial empire in Indonesia.' *Journal of Genocide Research* 14, no. 3 (2012) 4, 257-276.

Luttikhuis, Bart. *Negotiating modernity: Europeanness in late colonial Indonesia, 1910-1942* (2014) Doctoral dissertation.

MacKenzie, John M. 'Empire and National Identities: The Case of Scotland.' *Transactions of the Royal Historical Society* 8 (1998) 215-231.

Mostert, Erik. 'Children's books as a historical source: flooding in 20th century dutch children's books.' *Water History* 7 (2015) 3, 357-370.

Oostindie, Gert. *Postcolonial Netherlands: Sixty-five years of forgetting, commemorating, silencing* (Amsterdam 2011).

Peters, Michael A. en Jan Nederveen Pieterse. 'Understanding the Sources of Anti-Westernism: a dialogue between Jan Nederveen Pieterse and Michael A. Peters.' *Policy Futures in Education* 10 (2012) 1, 59-69.

Pratt, Mary Louise. *Imperial eyes: Travel writing and transculturation* (Londen 2007).

Raben, Remco. 'A New Dutch Imperial History?: Perambulations in a Prospective Field,' *BMGN-Low Countries Historical Review* 128 (2013) 1, 5-30.

Raben, Remco. 'Postkoloniaal Nederland.' *Internationale Spectator* 54 (2000) 7/8, 359-364.

Said, Edward. *Orientalism: Western Conceptions of the Middle East*. Vijfde druk. (Londen 2003) [eerste druk 1978].

Richards, Jeffrey, ed. *Imperialism and juvenile literature* (Manchester 1989).

Sardar, Ziauddin. *Orientalism* (Buckingham 1999).

Termorshuizen, Gerard. 'Indische jeugdliteratuur.' *Indische Letteren* 7 (1992) 1-2.

Wekker, Gloria. *White Innocence: Paradoxes of Colonialism and Race* (Durham 2016).

Wijsen, Frans en Kocku Von Stuckrad. *Making religion: theory and practice in the discursive study of religion* (Leiden 2016).

Young, Robert. *Colonial desire: Hybridity in theory, culture and race* (Londen 1995).

Zonneveld, Peter van. 'De schrijver en de dessajongen: Simon Franke en Si Taloe.' *Indische Letteren* 7 (1992) 43-49.